

### II. 3. A Turnu Severin-i tárgyalások

*Raoul Bossy budapesti útja*

Német nyomásra 1940. augusztus első napjaiban a bukaresti vezetés kénytelen volt megtenni az első lépéseket a területi revízióról folytatandó román–magyar és bolgár–román tárgyalások útján. Ezt megelőzően Károly király Fabricius révén megpróbálta rávenni Berlint a magyar–román megbeszélések elodázására. Biztosította ugyan a követet, hogy Románia hajlandó területi engedményekre, de hozzátette: a belpolitikai katasztrófa elkerülése érdekében Bukarestnek halasztásra lenne szüksége. Fabricius ezt elutasította, kijelentve, hogy a tengelyhatalmak ragaszkodnak a megoldás sürgősségéhez és a tárgyalások idejének lerövidítéséhez.<sup>1</sup>

A megbeszélések előkészítése végett a román kormány Szófiába a belgrádi román követet, Victor Căderét, Budapestre pedig Raoul Bossyt küldte. Bossy római – korábban budapesti – követ megbízatása többek között abból állt, hogy kipuhatolja a magyar kormány szándékait, szükség esetén pedig leszögezze: Románia nem fogadja el a területi változtatások elvét, csak ha az népességcserével jár, és semmi esetre sem egyezik bele, hogy akár egyetlen román is magyar uralom alá kerüljön.<sup>2</sup>

Teleki és Csáky augusztus 7-én, a minisztertanács rendkívüli ülésén tájékoztatta a kormánytagokat a küszöbön álló magyar–román tárgyalásokról, a magyar fél taktikájáról. A miniszterelnök rögtön az elején leszögezte: „Csak a területi kérdésekről vagyunk hajlandók tárgyalni. Különben a románok más problémák bevetésével hónapokig kihúznák a tárgyalásokat.” Csáky részletesen ismertette Bukarest álláspontját. Rámutatott, hogy a románok egyrészt „csodát várnak” a német–angol háború fejleményeitől, másrészt Gafencu sikeres moszkvai missziójában reménykednek, s az őszi időjárás is nekik kedvezne. Legfőképpen azonban abban bíznak, hogy a tengelyhatalmak úgysem engedik meg a fegyveres összeüt-

közést Magyarország és Románia között. Ha az első két várakozásuk nem teljesülne, „akkor a románok remélik a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. Ezt belpolitikailag meg tudnák indokolni és ennek megtörténte után mindjárt megindítanák az irredentát”.<sup>3</sup> Csáky végül hangsúlyozta: „az egész román politika időhúzásra megy. A mi politikánk az időhúzás ellen küzdeni és fenntartani a maximumot, amelyet a kompromisszumos megoldás útján el lehet érni. A tengelyhatalmak a kompromisszumos megoldást propagálják, és igen ellenzik a háborús konfliktust”.<sup>4</sup>

Bossy augusztus 7-én érkezett Budapestre, ahol még aznap este fogadta a magyar miniszterelnök és a külügyminiszter.<sup>5</sup> Vendéglátóinak előljáróban elmondta: a román kormány hajlandó a két ország közti minden függő kérdés megtárgyalására, mivel az a célja, hogy megnyerje Magyarország barátságát. Javasolta, mindkét fél jelölje ki a megbízottait, hogy azok elkezdhesék a megbeszéléseket egy később kijelölendő ó-romániai helységben. A követ azonban mereven elzárkózott az eljövendő tárgyalásokra vonatkozó konkrétumok megbeszélése elől; küldetésének félhivatalos voltát hangsúlyozta, valamint azt, hogy budapesti útjának célja csupán a tájékozódás. Erre hivatkozva nem volt hajlandó átvenni a magyar kormány aznap keltezett emlékiratát, sőt még elolvasni sem akarta, mondván, hogy ilyesmire nincs felhatalmazása. Bossy hajthatatlanságát látva Teleki végül mindössze arra kérte, közvetítse kormányának Budapest két javaslatát: 1. a Regát helyett válasszanak inkább egy határ menti települést a tárgyalások helyszínéül, mert ez megkönnyítené a magyar küldöttség kapcsolattartását Budapesttel; 2. a megbeszélések kezdődjenek el már augusztus 10-én.<sup>6</sup>

A követ, bár a maga részéről túl korainak tartotta ez utóbbi dátumot, a tárgyalások lehetséges színhelyéül pedig Sinaia környékét javasolta, megígérte a kérés teljesítését. Ezt követően befejezettnek nyilvánította látogatásának hivatalos részét, és „magánemberként” mégis elolvasta a magyar kormány emlékiratát. Megjegyezte, hogy az nem technikai, hanem tartalmi kérdésekkel foglalkozik, márpedig a tárgyalások első szakaszában véleménye szerint csak a „modus procedendi” (az eljárási mód) lenne napirenden.

A mintegy félórás találkozó végén Teleki – a tárgyalófél elzárkózó viselkedésére utalva, némi iróniával – sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a követnek „*ezt a fárasztó utazást meg kellett tennie*”.<sup>7</sup>

Budapesten „nagyon kellemetlen benyomást keltett”, hogy Bossy semmi konkrétumot nem mondott, csupán azt kérdezte meg, hajlandó-e Magyarország Romániával minden kérdést megtárgyalni, amire a magyar vezetés igennel válaszolt.<sup>8</sup> A minisztertanács augusztus 9-i ülésén Csáky elmondta: „*mivel nyilvánvaló román részről a rosszhiszeműség, a magyar kormány a tárgyalások haladéktalan felvételét kéri*”. Figyelmeztetett, hogy a tengelyhatalmak elleleneznek egy magyar–román háborút. „*Végső esetben döntőbíráskodásra kerül a sor. Erre spekulálnak a románok. Belpolitikailag a román kormánynak ez volna előnyös a román közvélemény előtt. Ez esetben erőszakra hivatkoznának. Utána megindítanák az irredentát*” – hangsúlyozta Csáky.<sup>9</sup>

Bossy visszautasító magatartása nyomán ismét kiéleződött a magyar–román feszültség. A magyar lapok heves sajtókampányba kezdtek, és kétségbe vonták Bossy missziójának őszinte szándékait.<sup>10</sup> A román megbízott ugyan megerősítette kormánya tárgyalási készségét, de a látogatás jellege s eredménytelensége „élénk és látható” csalódást váltott ki Budapesten.<sup>11</sup> A magyar vezetés beigazolódni látta korábbi feltevését Bukarest időhúzó taktikájára vonatkozóan, és nem hitt a megbeszélések gyors elkezdésében.

Hazatérve, augusztus 9-én Bossy beszámolt útjáról Manoilescunak, Gigurtunak és II. Károlynak<sup>12</sup> is. A magyar emlékeztetőről azt jelentette, hogy annak ultimatív hangvétele van. A külügyminiszter melegen megköszönte neki azt, ahogyan végrehajtotta a rábízott feladatot.<sup>13</sup> Másnap délután azonban Manoilescu már magyarázkodásra kényszerült Bárdossy előtt a Bossy missziója körül előállott „sajnálatos késedelem” miatt, és igyekezett beosztottjára hárítani a felelősséget, helytelenítve annak Budapesten tanúsított magatartását. Victor Căderét hozta föl ellenpéldának, aki „mint a gyakorlat embere” Szófiában rögtön belebocsátkozott a bolgárokkal való tárgyalásokba, míg szerinte Bossy „a hivatásos

diplomata túlságos óvatosságával” elzárkózott a konkrét megbeszélések elől.<sup>14</sup>

Manoilescu kínos mentegetőzéseit valószínűleg Berlin határozott közbelépése idézte elő. Fabricius aznap, azaz 10-én reggel kijelentette a román külügyminiszternek: ha sokáig halogatják a tárgyalások megkezdését, nincs kizárva, hogy néhány napon belül egyidejű magyar és bolgár ultimátumra ébrednek. A romániai németekkel is zsarolta Manoilescut, megemlítve, hogy Budapest autonómiát ajánlott számukra arra az esetre, ha Magyarországhoz csatlakoznának.<sup>15</sup> Bossy emlékiratai szerint a román külügyminiszter és II. Károly egyaránt elkeseredettnek és levertnek mutatkozott ezekben a napokban a német magatartás miatt, amely – Magyarország és Bulgária javára – jelentős területi engedmények megtételére igyekezett rávenni a román vezetést.<sup>16</sup>

#### *Diplomáciai jegyzékváltás*

Mivel Bossy nem volt hajlandó átvenni a magyar emlékiratot, azt Csáky személyi titkára, Újpestery Elemér vitte el Bukarestbe repülőgépen Bárdossynak, a román megbízottal folytatott beszélgetés hangfelvételével együtt.<sup>17</sup> A bukaresti magyar követ augusztus 9-én nyújtotta át Manoilescunak a két nappal korábbi keltezésű jegyzéket,<sup>18</sup> amely „kompromisszumos” területi megoldást javasolt a román kormánynak Erdély ügyében, ha a kérdés „*barátságos rendezést nyer minden hátsó gondolat nélkül és a legrövidebb idő alatt*”. A dokumentum szerint ugyanis soha nem lesz béke és őszinte egyetértés a két ország között, ameddig a területi kérdések megoldást nem nyernek. Egy ilyen megállapodás létrejötte után a magyar fél elfogadná a lakosságcsere gondolatát Románia egész területére vonatkozóan, nem téve különbséget a Regát és Erdély között. A kicserélt lakosságnak mindkét oldalon teljes kártalanításra lenne joga. Az *önkéntes* lakosságcserét – amely a dokumentum szerint szükségtelenné teszi a vég nélküli polémiákat a magyarok vagy románok százalékaránya felett – még a tél beállta előtt le kellene bonyolítani, feltéve, ha Bukarest elfogadja majd a magyar kormány által javasolt új határvonalat, „amely több mint méltá-

nyos”. Az emlékeztető leszögezte, hogy a magyar kormány „*sem nem akar, sem nem tud alkudozni*”. Ennélfogva ismertetni fogja majd Romániával „*azt a határt, ameddig ésszerűen elmehet, és ami még megfelel egy kompromisszum igaz értelmezésének*”.<sup>19</sup> A tervezett új határvonalról nem árult el konkrétumot a dokumentum, de értesülése szerint ez Aradtól keletre hagyná el a Maros völgyét, majd észak felé kanyarodna, utána pedig oly módon menne lefelé, hogy magába foglalná a Székelyföldet, Brassó megye nélkül.<sup>20</sup> A magyar vezetés tehát némi eltéréssel a maximális tervet kívánta előterjeszteni a tárgyalások során.

Átolvasva az emlékiratot, Manoilescu megígérte, gondolkodni fog és mielőbb válaszol. Kifejtette Bárdossynak, hogy a „nyugodtabb atmoszféra” biztosítása végett nem javasol erdélyi magyar várost, és Turnu Severint vetette fel a tárgyalások lehetséges helyszínéeként.<sup>21</sup> Ezt követően a román külügyminiszter elmondta az olasz követnek, akivel szemben aznap reggel – Bossy jelentésének hatására – még „bosszúsnak és bizalmatlannak” mutatkozott, hogy megváltoztatta véleményét a magyar emlékeztetőről, mivel az Bossy állításával szemben nem ultimatív jellegű, „*bár egyáltalán nem békülékeny vagy elfogadható*”.<sup>22</sup>

A román választ már másnap átnyújtotta Manoilescu Bárdossynak a kettejük közötti, fentebb már említett augusztus 10-i találkozón. A sietség elsősorban a német kormány sürgetésének és nyomásának tudható be.<sup>23</sup> Emlékszünk, 10-én reggel Fabricius már járt Manoilescunál, és egy lehetséges magyar-bolgár ultimátum veszélyét emlegette. A román külügyminiszter ezt követően fogalmazta meg a szóban forgó válaszjegyzéket, amelyet aznap délután fél ötkor – még a Bárdossyval való találkozó előtt – megmutatott Fabriciusnak. Hozzáfűzte, hogy az abban foglaltak megfelelnek a Berchtesgadenben Hitlerrel folytatott megbeszélések szellemének. A német követ Manoilescu szerint elégedett volt a dokumentum átolvasását követően, de azért megjegyezte, hogy az nagyon távol áll a magyar kormány felfogásától.<sup>24</sup>

Az augusztus 10-i román emlékeztető<sup>25</sup> a két ország közötti békés megegyezés szükségességét hangsúlyozta, kinyilvánította Bukarest

konkrét tárgyalási szándékát, és javasolta a magyar kormánynak, küldje el delegációját Ó-Románia egyik városába a vitatott kérdések megbeszélése céljából. Reményét fejezte ki, hogy az egymással szembenálló koncepciókat közelíteni fogják egymáshoz, s elérik a közös célt, amely a két ország közti megbékélés, egyetértés. Váholta a román elképzelést, melynek lényege a kisebbségi kérdés „radikális megoldása”, amit etnikailag homogén állam létrehozásával lehet elérni. A lakosságcsere-tartotta az erre legalkalmasabb módszernek, s úgy vélte, a területi kérdéseket is ennek kell alárendelni. A „határok áthelyezését” csak annyiban nevezte célszerűnek, amennyiben ezzel növelni lehet azon államok életterét, amelyek vállalják nemzetársaik áttelepítését egy másik ország területéről a sajátjukra. Ez az elv *„nyilvánvalóan Magyarország érdekét szolgálja – mivel a Romániában élő magyarok száma nagyobb mint a magyarországi románoké –, és ebben az esetben úgy véljük, hogy ez a megoldás nem a merkantilis szellemet és a tárgyalások elodázását fogja szolgálni”* – szögezte le a dokumentum.<sup>26</sup> A tárgyalások megfelelő légkörének kialakítása céljából a román kormány végül javasolta a két ország hadseregének egyidejű demobilizálását.

A memorandum elolvasása után Bárdossy magánvéleményként megjegyezte, hogy a román kormány nem tette magáévá a magyar ajánlást, hanem *„ismét visszatért a lakosságcsere mint quasi a tárgyalások alapelve, ha emellett el is ismeri azt, hogy a lakosságcserevel logikusan a területi kérdések is fel fognak merülni”*.<sup>27</sup> Kifejtette, hogy a román javaslat (előbb lakosságcsere, utána területi kérdések) „kerek megfordítása” a magyar elgondolásnak. A lakosság „cserejéről” a romániai magyarok és a magyarországi románok lélekszámának aránytalansága miatt egyáltalán nem lehet szó, ebből az elvből nem lehet kiindulni – vélte Bárdossy. Manoilescu ellentmondásos és kétértelmű választ adott a követnek. Elmondta: a román kormány a területi „cessio” (engedmény) elöl nem zárkózik el, bár megismételte az emlékiratban foglaltakat, miszerint a területi kérdések a lakosságcsere elvéből következnek. Ezt követően viszont kijelentette – amint azt Bárdossy idézi jelentésében –, hogy *„a két elvi felfogás [a magyar és a román – L. B. B.] között*

gyakorlatilag [...] nincs különbség. Végeredményben ők is arra gondolnak, hogy egy olyan határvonal megállapításából induljunk ki, amelyen innen és túl élő lakosság kölcsönös kicserélését aztán szabályozni lehetne”.<sup>28</sup> A kérdés az, milyen határvonalat ajánl a magyar kormány, s hogy ez megfelel-e Bukarest elgondolásainak. Célzást tett, hogy a magyar revíziós elgondolások messze meghaladnák azt, amit a román kormány tekintetbe vehet.<sup>29</sup> A tárgyalások helyszínéről szólva a külügyminiszter visszavonta előző napi, Turnu Severinre vonatkozó javaslatát. Ezúttal a Prahova folyó völgyének egyik kastélyát ajánlotta, „*hogy a magyar urak olyan módon és kényelemmel legyenek ellátva, mint amihez szokva vannak*”.<sup>30</sup>

A hivatalos magyar viszontválasz<sup>31</sup> is gyorsan, már másnap, 11-én megszületett. Akárcsak az augusztus 10-i román, a 11-i magyar jegyzék is békülékeny hangnemet ütött meg, és több ponton helyeselte a román emlékirat megállapításait. Örömmel nyugtázta a román megegyezési szándékot, egyetértve a tárgyalások siettetésével. Elégedettségét fejezte ki a bukaresti kormány „valóságérzékét” illetően, majd kiemelte az augusztus 10-i memorandum azon megállapítását, miszerint „*a határvonal eltolása csak annyiban opportunus, amennyire [...] az államok életterét növelheti.*” Az életteret a viszontválasz szerint azonban a magyar kormány jelölné meg egy olyan új határvonal meghúzásával, amely „*alkalmas lesz békét és nagyon tartós barátságot teremteni Magyarország és Románia között.*”<sup>32</sup> Megnevezte a magyar tárgyaló delegáció vezetőjét Hory András rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter személyében, akit a vezérkar egyik tisztje kísérne két vagy három titkárral, illetve (megfigyelői szerepkörben) Bárdossyval együtt. Beleegyezését fejezte ki az ó-romániai helyszínt illetően – Sinaiát javasolva –, és kérte az első ülés időpontjának megjelölését. A dokumentum végül a román fél által javasolt kölcsönös demobilizációra utalva arra emlékeztetett, hogy nem a magyar kormány mozgósított elsőként a június végi szovjet ultimátumot követően.

Manoilescu, aki „egészeiben visszafogottnak és zavartnak” mutatkozott,<sup>33</sup> augusztus 12-én fogadta – „nem nagy örömmel” – a magyar válasziratot hozó Bárdossyt. Aggódva olvasta el a doku-

mentumot, majd megjegyezte: úgy látszik, egyetért a két fél, de kíváncsi, ez lesz-e a helyzet a gyakorlatban is. Szóba hozta a román közvéleményt, amely mindinkább a területi áldozatok ellen foglal állást. Bárdossynak a tárgyalások elkezdését firtató kérdésére „először Sinaia körül kezdett kertelni”, majd újból Turnu Severinre tért vissza, de Herkulesfürdőt is ajánlotta. Aggódott amiatt, hogy a magyarok csak egy delegátust küldenek, mivel Bukarest kettőre vagy háromra számított; a román kormány ugyanis egy idősebb diplomatát és egy erdélyit bízna meg, ez utóbbi részvétele belpolitikailag volna fontos.<sup>34</sup> Másnap közölte a magyar követtel: végleges döntésként Turnu Severint ajánlja a magyar-román megbeszélések helyszínéül, mivel az közel van Craiovához, s így könnyebben tudná irányítani az ezzel párhuzamosan itt zajló bolgár-román tárgyalásokat. Kezdesi időpontként augusztus 15-ét vagy 16-át jelölte meg. Elmondta, hogy a román küldött Valeriu Pop lesz, a katonai megbízott pedig Corneliu Dragalina tábornok.<sup>35</sup> Bárdossy még aznap este bejelentette Manoilescunak, hogy a magyar fél elfogadja Turnu Severint, és küldöttsége 16-án érkezik. Másnap, 14-én Manoilescu visszavonta Turnu Severinre vonatkozó javaslatát, és Herkulesfürdőt ajánlotta helyette. Bárdossy ezt azonban elutasította,<sup>36</sup> így abban maradtak, hogy augusztus 16-án, Turnu Severinben kezdődnek el a magyar-román tárgyalások.

Emlékirataiban Manoilescu „különös hangvételűnek” nevezte az augusztus 11-i magyar memorandumot, furcsállva annak optimizmusát.<sup>37</sup> Valeriu Pop is azon a véleményen volt, hogy a magyar viszontválasz kétértelmű helyzetet teremtett, s a tárgyalások folyamán ez eredményezte a vitát arról, melyik fél kinek az álláspontját tette magáévá vagy sem a jegyzékváltás során.<sup>38</sup>

Az augusztus 11-i magyar jegyzék békülékeny hangvétele csakugyan kelthetett olyan illúziót Bukarestben, leginkább talán Manoilescuban, hogy a Teleki-kormány magáévá tette a román álláspontot, vagy legalábbis közelebb került hozzá. Való igaz, a magyar vezetés ekkor még nem vetette el egy lakosságcsere ötletét, de a román elképzelésekkel szemben ez önkéntes, és az Ókirályságban élő magyarokra is kiterjedő akció lett volna. Az augusztus 7-i



emlékirat ezenkívül világosan leszögezte, hogy Budapest a területi elv alapján képzei a vitás kérdések megoldását, a lakosságcsereét másodlagos jelentőségűnek tartja. A 11-i memorandum is utalt arra, hogy a magyar kormány elsősorban egy új határvonal meghúzásával szeretné megvalósítani a román fél által szorgalmazott etnikai homogenitást. A túlzott román reményeket – amelyeket egyébként Valeriu Pop, a Turnu Severin-i tárgyalások román küldöttségvezetője nem osztott – Crutzescu egy augusztus 9-i jelentése is táplálhatta, miszerint Csáky állítólag azt nyilatkozta két nappal korábban a budapesti szlovák követnek, hogy a magyar kormány a Romániával való békés megegyezésre törekszik, sőt belemenne egy „masszív” lakosságcserebe is, amelynek anyagi vonzatait az athéni magyar követ tanulmányozta már a görög-török megállapodás kapcsán. A jelentés szerint Csáky elvetette a német döntőbíráskodás ötletét, mivel azt mindkét fél számára hátrányosabbnak tartotta egy közvetlen megegyezésnél.<sup>39</sup>

Az augusztus 10-i román emlékirat azonban legalább annyira félreértelmezhető volt Budapesten, mint az egy nappal későbbi keltezésű magyar dokumentum Bukarestben. Manoilescu, mint emlékiratot, s ebben említést tett a „határok áthelyezéséről” is. Ezzel tehát – közvetve és csak bizonyos feltételek teljesülése esetén, a lakosságcsereének alárendelve, de – *elismerte* a határmódosítás létjogosultságát. Ez különbözött Valeriu Pop stratégiájától, amely a román területi integritás elvén alapult, s a tárgyalások kezdetére legalábbis, teljes elzárkózást javasolt bármely határkérdés megvitatása elől. A román emlékirat ezenkívül igen kompromisszumkész hangnemet ütött meg, és elismerte a megbeszélések gyors elkezdésének szükségességét. Budapest igyekezett e szándékot egy hasonlóan gyors és békülékeny szellemű viszontválasszal honorálni, hiszen a tárgyalások sürgőssége elsősorban magyar érdek volt. Manoilescu augusztus 10-i nyilatkozatai is azt a látszatot keltették, mintha a román kormány közeledett volna a magyar állásponthez. A külügyminiszter ez alkalommal, mint említettük, kihangsúlyozta Bárdossy előtt: a két elvi felfogás között nincs különbség, továbbá területi „cessióról” beszélt és szinte tényként

fogadta el, hogy Budapest új határvonalat fog előterjeszteni a tárgyalások során. Igaz, azt is jelezte, hogy a magyar revíziós tervek messze nem esnek egybe a román kormány elképzeléseivel.

A magyar vezetésnek mindezek ellenére nem sok illúziója volt Bukarest valódi szándékait illetően. Egyrészt Manoilescu is némileg másként nyilatkozott már augusztus 12-én mint két nappal korábban, másrészt 14-én Bárdossy egy számjeltáviratban ismertette – mint már szóltunk róla – Pop emlékiratát, márpedig ennek tartalma nem sok bizakodásra adhatott okot Budapesten. A minisztertanács augusztus 14-i ülésén Teleki úgy vélte, „sok eredményre nem számíthat” a magyar fél a tárgyalásokon.<sup>40</sup>

#### *Román határtervek 1940 nyarán*

Bukarestben ezekben a napokban-hetekben – az immár elkerülhetetlen tárgyalásokra való felkészülés jegyében – több olyan titkos tervezet is született, amely lakosságcsere esetén bizonyos határ menti területek Magyarországnak való átadásával számolt. Ezek közül az egyik legfontosabb a román nagyvezérkar javaslata volt. Florea Țenescu vezérkari főnök augusztus 8-i keltezéssel egy terjedelmes emlékeztetőt intézett a külügyminiszterhez,<sup>41</sup> amelyben katonai szempontok alapján vonta meg a Magyarországnak teendő maximális területi engedmények határát. Alapelvként abból indult ki, hogy stratégiai okok miatt továbbra is biztosítani kell Románia számára az Erdélyi Érchegység szorosainak, illetve a Szamos és a Körösök völgyének a bejáratát. Az új határnak ezért semmiképpen sem szabad majd túllépnie keleti irányba az Avas- és a szilágysági Bükk-hegység gerincét, majd a Sarmaság–Bályok–Élesd–Tenke–Kisjenő–Nadab–Szentmárton helységek közötti képzeletbeli vonalat. A határmódosítással együtt járó lakosságcsere ebben az esetben „az összes erdélyi magyarra, és ha lehet, a székelyek egy részére is” vonatkozott volna.<sup>42</sup> A vezérkari főnök azt javasolta, hogy a magyar–román területi rendezésre és a lakosságcserére csak a bolgárokkal való hasonló megoldást követően kerüljön sor, a területet pedig lépcsőzetesen, sávokra osztva adják át Magyarországnak. A Țenescu-féle „maximális” terv véleményünk szerint nagyjából azonos lehetett

azzal a 7500 km<sup>2</sup>-nyi terület átadására vonatkozó javaslattal, amit az augusztus 28-án Bécsbe tartó román küldöttség végül is „minimális” tervként fogadott el.

Gigurtu miniszterelnök, mint emlékszünk, július 26-án Berchtesgadenben 14 000 km<sup>2</sup>-ben jelölte meg annak a területnek a nagyságát, amelyről Románia hajlandó lenne Magyarország javára lemondani. E terv részleteit közvetett módon a román nagyvezérkar operatív osztályának egy augusztus 15-i, P. Leonida ezredes által szignált feljegyzéséből ismerhetjük meg.<sup>43</sup> Eszerint az új határvonalat 240 km hosszúságban az Avas-hegység, Nagybánya, Szilágycseh, Szilágysomlyó, Rév, Belényesújlak, Borossebes, Felménes és Szentmárton között húzták volna meg, az átadandó terület mélysége hozzávetőlegesen 58 km lett volna. Megvalósulása esetén teljes körű magyar–román lakosságcsere került volna sor. A terv nem katonai, hanem demográfiai és gazdasági megfontolásokon alapult. Az átadandó 14 000 km<sup>2</sup>-t Gigurtu úgy számolta ki, hogy oda hozzávetőlegesen 1 millió *falusi*, mezőgazdasággal foglalkozó romániai magyart lehessen letelepíteni; a városlakóknak tehát nem biztosított volna életteret.

A nagyvezérkar operatív osztálya súlyos bírálattal illette a Gigurtu-tervet: stratégiai szempontból azt kifogásolta, hogy lehetővé teszi vagy megkönnyíti az ellenség behatolását a Szamos, a Körösök, valamint a Maros völgyébe, továbbá ellehetetleníti Máramaros védelmét. Leonida ezredes ezért azt javasolta, hogy a Gigurtu-tervénél 4500 km<sup>2</sup>-rel legyen kisebb a Magyarországnak átadandó terület nagysága, amely így 9500 km<sup>2</sup>-t tett volna ki. Az általa megrajzolt határvonal Élesdig nagyjából a Țenescu-vonalat követte, ettől kezdve pedig valamivel keletebbre húzódott: Hidastelek–Csermő–Újszentanna irányába.<sup>44</sup> Mivel azonban Gigurtuhoz hasonlóan Leonida is az összes magyart át kívánta telepíteni, az átadandó terület nagyságát észak vagy dél felé még 1900 km<sup>2</sup>-rel megtoldotta volna. Stratégiai szempontból a déli irányban való kibővítést tartotta a szerencsésebb esetnek, ami az Újszentanna, és a Marostól délre levő Perjámos, Lovrin és Nagykomlós vonaltól nyugatra eső területet jelentette úgy, hogy Arad és közvetlen környéke Romániánál maradt volna.<sup>45</sup>

A berlini magyar katonai attasé is betekintést nyerhetett augusztus közepén egy területi engedményeket tartalmazó román javaslatba, amelyet a birodalmi fővárosba küldött a román vezetés. Sztójay számjeltávirata szerint a vonal a Bükk-hegységen át Szilágy-somlyótól nyugatra húzódna Borosjenőig, majd a Fehér-Körös mentén érné el a trianoni határt; „*délen Arad és Maros határról, északon Nagybánya–Radnai-hegység vonalról volnának hajlandók tárgyalni.*”<sup>46</sup> Ennél bővebbet nem tudunk meg e jelentésből, s így csak találgathatjuk, hogy a Sztójay által említett román javaslat megegyezett-e az általunk ismertett három tervezet valamelyikével, esetleg azok egy változatát képezte, vagy más tervről volt szó.

A Sabin Manuilă által vezetett bukaresti Központi Statisztikai Intézet nagyban elősegítette a román katonai és politikai döntéshozók tervezési munkáját: a második bécsi döntést megelőző időszakban számos, konkrét számításra alapuló új határvonal-változat készült az Intézetben. Ezek közül román részről a legkisebb áldozatot az „M 7”-es terv követelte volna meg 5812 km<sup>2</sup>-nyi terület, azaz Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad és Temes megyék egy keskeny sávjának átadásával,<sup>47</sup> a legnagyobbat pedig a „T 5”-ös<sup>48</sup> és az „I. 22”-es vonal. Mindkettő 20 000 km<sup>2</sup> körüli területet juttatott volna Magyarországnak; az utóbbi például Szatmár és Szilágy megyét teljes egészében, Bihar megyét Vaskoh és Belényes, Arad megyét pedig Körössebes és Nagyhalmágy járások kivételével.<sup>49</sup>

Nem csak a román politikusok, katonák és szakemberek dolgoztak a különböző tervezeteken, de például a bukaresti német követ is kidolgozott augusztus elején egy megoldást, amelyet elküldött Berlinbe. Fabricius szerint Szatmár megye – ebbe beleérthette a Szilágyság és Bihar egy részét is – leválasztása (Araddal vagy anélkül) lenne az egyetlen politikai megoldás, „*amely képes több mint igazságos módon kielégíteni Magyarország igényeit anélkül, hogy túlságosan megsebezne Romániát.*”<sup>50</sup> Ez Arad megye nélkül 20 000, vele együtt pedig mintegy 27 000 km<sup>2</sup>-nyi területet juttatott volna vissza Magyarországnak. Az indítvány többnyire Bukarest szempontjait igyekezett érvényesíteni, de az átadandó terület nagysága még így is meghaladta a Sabin Manuilă-féle maximális tervben

foglalt engedményt, nem is beszélve Gigurtu, vagy a román nagyvezérkar javaslatairól.

A Turnu Severin-i tárgyalások során a román tervek „fiókban maradtak”, mivel a Pop által vezetett román küldöttség semmiféle konkrét területi javaslatot nem terjesztett elő, s csak a lakosságcsereéről volt hajlandó tárgyalni. A másik oldalon viszont Vörnle külügyminiszter-helyettes jelentette ki augusztus 13-án Talamónak, hogy a magyar küldöttség egyetlen feladata az új határ kijelölése lesz, a felmerülő részletkérdéseket albizottságokra kell bízni.<sup>51</sup> Mint Szász Zoltán írja: a magyar történeti-nacionalista állásponttal egy román etnikai-nacionalista álláspont szegült szembe,<sup>52</sup> a kettő kibékíthetetlennek bizonyult.

#### *A megbeszélések első napja*

Valeriu Pop augusztus 13-án kapta meg a hivatalos felkérést a román külügyminisztertől, hogy képviselje országát a Turnu Severin-i tárgyalásokon. Elutazásának napján, 15-én kihallgatáson fogadta a király, akinek elmondta: mindnyájan az ismeretlen előtt állnak, nem rendelkeznek kellő információval, és hiányos a felkészültségük a „küzdelem” előtt. Szabad kezet kapott a tárgyalások első fordulójára és engedélyt, hogy „de plano”, egy rövid nyilatkozat formájában visszautasítsa a magyar követeléseket, ha azok „túlzóak”.<sup>53</sup> Pop véleményével szemben a román kormány némi optimizmussal tekintett a tárgyalások elé, és abban bízott, hogy a magyar területi igények jórészt a határ menti területekre korlátozódnak majd.<sup>54</sup> II. Károly viszont úgy vélte: *„a magyarok lesznek olyan arcátlanok és olyan javaslatokat tesznek, amelyeket nem tudunk elfogadni, és akkor a nézőpontok annyira eltérőek lesznek, hogy a konferencia magától feloszlik, ami belpolitikailag nagyon előnyös lenne nekünk”*.<sup>55</sup>

A magyar küldöttség vezetője – Teleki „határozott kívánságára” – a kolozsvári születésű Hory András rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter lett. (Hory szervezte meg 1921-ben a romániai magyar követséget, ahol 1923 végéig dolgozott, mint első beosztott tisztviselő. Ezt követően a belgrádi, majd a római követséget

vezette, a harmincas évek közepén pedig rövid ideig a külügyminiszter állandó helyettese volt. Varsói követként Lengyelország összeomlása után rendelkezési állományba helyezték.) Horynak kevés ideje jutott a felkészülésre: Csáky augusztus 11-én közölte vele a megbízatás tényét,<sup>56</sup> ami teljesen váratlanul érte az egykori követet.

Teleki és Csáky felvázolta Hory előtt a tárgyalásokon képviselendő magyar álláspontot, melynek lényege megegyezett az augusztus 7-i emlékiratban foglaltakkal. A miniszterelnök kifejtette, Magyarország nem követelheti vissza egész Erdélyt, mert nem érdeke, hogy „millió román tömegeket” kebelezzon be. *„A néprajzi adottságok alapján olyan ésszerű javaslatot kell a románok elé terjesztelnünk, amelyet nyugodt lelkiismerettel képviselhetünk, és amelyet a románok is elfogadhatnak.”*<sup>57</sup> Ebből a megfontolásból kiindulva, a románok elé terjesztendő első magyar javaslat határvonala a Maros folyását követte a trianoni határtól kb. Nagyenyedig, majd a Nagy-Küküllőtől északra húzódott, hogy végül dél felé kanyarodva a Persányi-hegység vonulata mentén Zernestől nyugatra, a Királykőnél érje el az 1916-os magyar-román határt. Stratégiai okok miatt két ponton is átlépte a Maros folyót, egy-egy hídfőt képezve Aradnál és Tövisnél. A tervezett határvonal Magyarországhoz csatolta volna többek között Aradot, Gyulafehérvárt, Brassót és a Székelyföldet, Romániának hagyva Balázsfalvát, Medgyest, Segesvárt, Dél-Erdélyt és a Bánságot.<sup>58</sup> Ez gyakorlatilag a Maros-vonal terve volt, valamivel kisebb a maximális magyar tervnél; 69 000 km<sup>2</sup>-t juttatott volna vissza Magyarországhoz,<sup>59</sup> a Trianonban Romániához csatolt terület mintegy kétharmadát.

Számolva azzal, hogy a tárgyalófél elveti ezt, Teleki egy második változatot is kidolgozott. Ez a románok számára kedvezőbb megoldást jelentett, *„de ha azon az új déli határt északabbra is fogjuk megvonni, a Székelyföldnek ebben az esetben is vissza kell térnie az anyaországhoz”* – szögezte le a miniszterelnök. Kitért az erdélyi autonómia gondolatára is, elvetve azt. Erről szerinte 1919-ben még lehetett volna beszélni, de azóta a helyzet minden tekintetben annyira megváltozott a magyarság hátrányára, hogy az autonómia

már nem jelentene megoldást, „*annál is kevésbé, mert két évtized tapasztalatai megmutatták, hogy mit jelent a román impérium a nemzeti kisebbségekre nézve.*”<sup>60</sup>

A „románokat ismerve” Teleki nem fűzött vérmes reményeket a megegyezéshez. Ezért Horyra az a feladat hárult, hogy a tárgyalófél gyengéit kipuhatolja, s a tárgyalásokat olyan irányba vezesse, hogy „*a legsebezhetőbb ponton lehessen őket [a románokat] sarokba szorítani*”. A miniszterelnök szerint már önmagában ez is értékes eredmény lenne, mivel dokumentálná – főleg a németek felé, akik nem adnak mindenben igazat a magyaroknak –, hogy a megegyezés útjában a másik fél áll.<sup>61</sup>

Hory szavaiból ítélve Csáky némileg optimistább volt. Abból kiindulva, miszerint a magyar követelések ismeretében is vállalta Bukarest a tárgyalásokat, arra következtetett, hogy a román fél számol a területi engedményekkel. „*Ha mégis visszakoználak, észre fogjuk téríteni őket*” – jelentette ki magabiztosan. Utasította Horyt, hogy a tárgyalások minden mozzanatáról azonnal tegyen jelentést. A külügyminiszter azt is kikötötte, hogy a magyar javaslat elutasítása esetén követelni kell a románoktól, prezentáljanak ők egy másik határvonalat. Minden megállapodás elengedhetetlen feltételének a székely megyék visszacsatolását nevezte. Abban az esetben, ha a románok a székelyek áttelepítését javasolnák, a magyar küldöttségnek rá kell mutatnia, hogy a székelyek az utolsó csepp vérükig védelmeznék ősi földjüket. „*Egy ilyen kísérlet szörnyű vérontáshoz vezetne. Mi pedig nem nézhetnénk ölbe tett kézzel testvéreink kiirtását.*”<sup>62</sup>

A tárgyalások augusztus 16-án kezdődtek el.<sup>63</sup> A magyar delegáció a Zsófia nevű sétahajón (amely a megbeszélések idején a küldöttek szálláshelyéül is szolgált) aznap délelőtt érkezett Turnu Severinbe. Horyn kívül a magyar küldöttség tagja volt még többek között Náday István altábornagy, mint katonai szakértő, Újszászy István ezredes, a vezérkar elhárítási osztályának vezetője, a Külügyminisztérium részéről pedig Újváry Dezső követségi titkár és Zilahi-Sebess Jenő, a sajtóosztály helyettes vezetője. Bárdossy a helyszínen csatlakozott a delegációhoz, mint megfigyelő. A Valeriu

Pop által vezetett román küldöttségben részt vett többek között Corneliu Dragalina tábornok katonai és Sabin Manuilă statisztikai szakértőként, Crutzescu budapesti román követet pedig megfigyelőként delegálta a bukaresti kormány.<sup>64</sup> Időhúzó taktikáját követve Pop még Hory megérkezése előtt felvetette Bárdossynak: a tárgyalásokat augusztus 19-re kéne elhalasztani, hogy a román küldöttségnek legyen ideje „teljes figyelemmel és komolysággal” áttanulmányozni a várható magyar javaslatot. Bárdossy a három napos szünetet sokallta, és mindössze 24 órás halasztásba egyezett bele.

Az üdvözlő szavak elhangzása után sor került a meghatalmazások kicserélésére. Pop kifogásolta, hogy míg az ő megbízólevelét az államfő, addig Horyét csak a külügyminiszter írta alá, s ezért nincs azonos felhatalmazásuk. Hory benyomása szerint ezzel az „akadémikuskodással” a román küldött nehézségeket próbált gördíteni a tárgyalások megkezdése elé.<sup>65</sup> Megígérte azonban, hogy távirati úton azonnal kérni fogja a megfelelő felhatalmazást.

Ezt követően Hory felolvasta a magyar kormány tárgyalási javaslatát tartalmazó, augusztus 11-i keltezésű emlékiratot<sup>66</sup> (amely nem azonos a szintén 11-i, már ismertetett magyar viszontválasszal), és a kért határrevíziót feltüntető térképpel együtt átnyújtotta azt Valeriu Popnak. A dokumentum az augusztus 7-i memorandum szellemében kompromisszumos területi megoldást javasolt Erdély esetében: „a vitás terület megosztását”, melyet Magyarország „*még nagy áldozatok és a kárára történt nyilvánvaló diszkrimináció árán is kész vállalni*”, hiszen Erdélynek „*ipari, bányászati, mezőgazdasági szempontból legértékesebb része román uralom alatt marad*”. A magyar érvelés többek között az Erdélyre való „ezer éves jog”-ra, s arra hivatkozik, hogy Budapest hátrányos megkülönböztetésben részesült, midőn Románia területi kérdésekben megállapodott a Szovjetunióval, és megállapodni készül Bulgáriával is. A memorandum szerint a magyar kormánynak mintegy két és fél millió magyar egzisztenciáját kell majd biztosítani a megkapott területrészen: azokét, akik jelenleg is ott élnek, s azokét, akik Erdély más részéből és a Regátból fognak majd átköltözni – utalva ezzel a lakosságcserére. Rajtuk kívül számításba kell még venni az



Erdélyből 1919–1920-ban elűzötteket, „*akik, amikor a tömeges kiutasítási végzés ellen fellebbezni akartak, a román hatóságoktól azt a választ kapták, hogy »fellebbezzenek a Jóistenhez«*”. A dokumentum végül leszögezi: „*a magyar kormánynak nincs szándékában gyógyíthatatlan sebeket ejteni Románián*”, s a barátságát keresi.

Az átnyújtást követően Valeriu Pop 10 perc szünetet kért a dokumentum tanulmányozásához, majd egy rövid nyilatkozatot tett. Ebben leszögezte: a javaslatok szembeszökő ellentétben állnak az augusztus 7-i, de különösen a 11-i magyar emlékirat békülékeny szellemével, és nem képezhetnek elfogadható tárgyalási alapot. Hangsúlyozva Bukarest megbékélési szándékát kijelentette, hogy kormányának álláspontját és javaslatait az értekezlet legközelebbi ülésen fejtí majd ki. Ezután heves vitára került sor a két delegációvezető között arról, hogy miként kell értelmezni Pop elutasító szavait, s mikor kerítsenek sort az újabb tárgyalási fordulóra. Végül – Pop Bárdossynak tett eredeti javaslata szerint – abban egyeztek meg, hogy a két küldöttség augusztus 19-én ül ismét össze, addig mindkét fél tájékoztatja kormányát.

Emlékirataikban a résztvevők egymástól eltérő módon értelmezik a Turnu Severin-i tárgyalásokat, s így az első nap mérlegét is különbözőképpen vonják meg. Pop – aki visszaemlékezéseiben gyakran túlértékeli saját szerepét – azt állítja, hogy a magyar küldöttséget meglepetésszerűen érte a „határozott és kemény” román visszautasítás, zavarba hozta és elbizonytalanította. Annál is inkább, mert a magyarok – írja Pop – arra számítottak, hogy a bukaresti delegáció pánikban lesz, és nem tanúsít majd komoly ellenállást.<sup>67</sup> Hory szerint ellenben Valeriu Pop került „láthatólag kényelmetlen helyzetbe” azon határozott magyar kijelentés nyomán, miszerint Budapest csak az emlékiratban foglalt javaslatok alapján hajlandó a további tárgyalásokra.<sup>68</sup> Manoilescu – Poppal ellentétben – román zavarról beszél: „*főlöszleges rámutatnom, mekkora volt a meglepetésünk és felháborodásunk a magyar arcátlanság miatt*” – a 16-i magyar területi követelésekre célozva ezzel.<sup>69</sup>

Valójában Horyt nem lepte meg túlságosan a román visszautasítás, hiszen – Bárdossy révén – tudomása lehetett Pop Valer

szándékairól és taktikájáról. Ezenkívül – akárcsak Teleki – Hory sem igen számított aktív német és olasz támogatásra a megbeszélések idején, így feltehetően abban sem bízott, hogy a tengelyhatalmak nyomása alatt jelentősen módosulna a román álláspont. Igaz, a tárgyalások elkezdése előtti napokban a magyar küldöttségvezetőben azért még élt egy halvány remény, „*hogy a határok bizonyos mérvű revíziójának gondolatával is megbarátkoztak*” a románok.<sup>70</sup> Ez a remény Pop választát követően szertefoszlott, s Hory arra a következtetésre jutott, hogy a románok visszautasítják majd a magyar javaslatot, Budapestre hárítva a tárgyalások megszakításának ódiumát.<sup>71</sup>

Manoilescut ezzel szemben úgy tűnik, váratlanul érte az Erdély kétharmadára támasztott magyar igény. A bukaresti olasz követnek elmondta, a magyar követelések „soha nem látott módon túlzóak”, s a kérdéses területen 2 200 000 román él.<sup>72</sup> Legszívesebben már 16-án megszakította volna a tárgyalásokat, ezt azonban a tengelyhatalmak nyomása miatt nem tehette.<sup>73</sup> Crutzescu is azt fejtegette a tárgyalások első fordulóját követően Horynak, hogy Budapesten soha senki ily messzemenő magyar kívánságról előtte említést nem tett, s hogy ennek elfogadása Erdélyben belső forradalmat idézne elő.<sup>74</sup>

Külgügyminiszterével ellentétben viszont Pop nem lepődött meg, s mint könyvében megjegyzi: a „túlzó, minden mértéken felüli” magyar javaslat révén megvalósultak saját tervei.<sup>75</sup> Valóban úgy tűnt, hogy a tárgyalások egyelőre az ő elképzelései szerint alakulnak.

#### *Két ülészak között*

A kétnapos szünet idején a magyar delegáció a hajón maradt, míg Pop Valer visszatért Bukarestbe. A vonaton felkereste fülkájében Bárdossyt, aki szintén visszautazott egy rövid időre a román fővárosba. Pop felsorolta kifogásait a magyar javaslat ellen, amelyet azért is elfogadhatatlannak tartott, mert így „*két millió román kerülne magyar uralom alá*”. Azzal érvelt, ha ők elhagynák az átcsatolandó területet, Budapest nem tudná azt magyarokkal benépesíteni. Véleménye szerint az áttelepíthető magyarságot illető-

en a magyar fél duplán számol: maximálisra teszi az Erdélyben élő magyarok számát és külön tekintetbe veszi a bukaresti és regáti magyarokat, „pedig nyilvánvaló, hogy utóbbiak már bennefoglaltatnak [az] erdélyi magyarság számában, hiszen onnan telepedtek át”.<sup>76</sup>

A román fél katonai-stratégiai szempontok miatt is elfogadhatatlannak tartotta a magyarok által javasolt új határvonalat. Kormányának a tárgyalások első napját követően elküldött memorandumában Dragalina tábornok figyelmeztetett: az aradi és a tövisi hídfő arra szolgál, hogy egy későbbi katonai akció során Magyarország a Bánságot és Dél-Erdélyt is elfoglalhassa. Következtetése szerint „a magyar mentalitás” nem változott, és a Szent István-i Birodalom helyreállítása a végső cél.<sup>77</sup> Egy későbbi, augusztus 25-i keltezésű emlékeztetőjében<sup>78</sup> Dragalina megismételte: a magyarok által javasolt vonal elfogadása katonailag védhetetlen határokat teremtett volna Románia számára.

A román küldöttségvezető augusztus 17-én beszámolt II. Károlynak a tárgyalások menetéről. Naplójában a király feljegyezte: Popnak minden önuralmára szüksége volt, hogy az ajtót becsapva ne távozzék, megszakítva ezzel a tárgyalásokat. „Ha nem volna tragikus, úgy nevetséges lenne” a helyzet. „Szép kis megbékélési szellem. Valóban komikus – írta felháborodottan a Hory által előterjesztett javaslatról a király –, hogy a magyar szemtelenség odáig elmegey.”<sup>79</sup> Azt azonban román szempontból kedvezőnek találta, hogy a javaslat „megmutatja az egész világnak, mi a »magyar igazság« valódi arca”, s a lehető legkedvezőtlenebb fényben tünteti azt föl. „Ez nekünk nyereség, ami igazolja a nyilvános ellenállást, és lehetővé teszi számunkra a világos beszédet.”<sup>80</sup>

Az uralkodó elfogadta Pop tervét, miszerint „megsemmisítő” érveléssel vissza kell utasítani a magyar javaslatot, s a lakosságcsere elvét kell a megbeszélések kiindulópontjává tenni. Miután ezt sikerül a tárgyalóféllal elfogadtatni, az elv gyakorlati megvalósítására kell kitérni, s csak utána jöhetnek szóba az esetleges területi kérdések. Pop kérte a román diplomáciai akció fokozását Berlinben és Rómában, majd figyelmeztette az udvart a szükséges belpolitikai – fokozottabb németbarát irányú – lépések mielőbbi megtételére.

„Hősies” megoldást szorgalmazott, egy „nemzeti egységkormány” felállítását, ami gyakorlatilag a Vasgárda hatalomra juttatását jelentette volna. Jelezte, ha javaslata rövid időn belül nem valósul meg, távozik a román tárgyalóküldöttség éléről.<sup>81</sup> Másnap találkozott a bukaresti német és olasz követtel is. Fabricius érzékeltette Poppal, hogy Berlint „lehangolta” a magyar javaslat, majd személyes jóindulatáról biztosította a románokat, konkrét tanácsokat adva a bukaresti választ illetően. Ghigi is a lakosságcserében látta a megoldást, amely véleménye szerint mindkét országot erősítené. Pop megnyugtatóra az olasz követ homályos utalást tett arra, hogy a Duce nem egyezne bele jelentős számú román lakos magyar uralom alá kerülésébe.<sup>82</sup>

Fabriciusszal és Ghigivel a tárgyalások két fordulója között Bárdossy is találkozott Bukarestben. A német követ „meglepődni látszott”, hogy a magyar követelések között Brassó is szerepel, s kifejtette: nem hisz a magyar követelések érvényesítésének lehetőségében „vértelen úton”; a lakosságcserét emlegette, s a székelyeknek adandó autonómiát.<sup>83</sup> Ghiginek – s feltehetően Fabriciusnak is – Bárdossy az alábbiakkal támasztotta alá a magyar követeléseket:

- a szerinte 1 800 000 erdélyi magyarhoz hozzáadódik a 200 000 ökirálysági, a 250 000 Magyarországra menekült, továbbá a 150 000 Amerikába emigrált romániai magyar, akiket mind a visszacsatolt területen kell majd elhelyezni;
- a magyar területek népsűrűsége négyzetkilométerenként 80 fő, míg Erdélyé 52 fő;
- a székelyek nem kívánnak áttelepülni. Ha Magyarország elhagyja őket, akkor, hogy kikerüljenek a román uralom alól, a bolsevizmus prédájává válhatnak. Így Magyarország nem lesz képes ellátni küldetését a Kárpátokban – érvelt Bárdossy.

Mindehhez még hozzáfűzte: a magyar küldöttség kész az előterjesztett határjavaslat módosításáról tárgyalni, de a Székelyföldről nem mondhat le. A népességcserét megvalósíthatatlannak tartotta, úgy véelve, hogy a visszakövetelt területen élő románoknak magyar

alattvalókká kéne válniuk.<sup>84</sup> Kiemelte: az a bukaresti állítás, miszerint a visszacsatolandó területen 2 200 000 román lakos élne, erős túlzás, és minimálisan 400 000-rel mond többet, mint ami a tényeknek megfelel. Az olasz követ a beszélgetés folyamán azt tanácsolta, hogy román lakosságcsere-ajánlat esetén a magyar küldöttség kérjen az új határvonalra is javaslatot. Ha ez lényegesen eltérne a magyar elképzelésektől, úgy halassza el a tárgyalásokat, de ne szakítsa meg azokat.<sup>85</sup>

Budapestén Vörösmarty és Csáky is tájékoztatta a tengelyhatalmak képviselőit a tárgyalások első napjáról. A külügyminiszter-helyettes „teljes titoktartást” kérve Talamótól elmondta, a magyar határjavaslat „tárgyalható”, különösen ha ezt Németország kívánná az ott élő jelentős német kisebbség érdekében. Ebben az esetben Magyarország lemondana Gyulafehérvárról és – feltehetően – Brassóról.<sup>86</sup> Csáky, Vörösmartyhez hasonlóan „nagyon kevés reményt” fűzött ahhoz, hogy a román tárgyalófél elfogadná a magyar javaslatot. Jelezte, Budapest követelései csak Romániára korlátozódnak. Megnyugtatóul azt is közölte: a magyar kormány maximális óvatossággal szándékozik cselekedni, hogy ne élezze ki a helyzetet. Elmondása szerint tartott egy erdélyi felkelés lehetőségétől, amelyet a Szovjetunió kihasználhatna. Ez megkérdőjelezné Románia létezését is, ami veszélyeztetné a délkelet-európai egyensúlyt.<sup>87</sup>

Turnu Severinből Hory is egyre kilátástalanabbnak ítélte a megegyezés esélyét. 16-án este sajtófogadást adott, amelyen alkalma nyílt tájékozodni a bukaresti szándékokat illetően. Megerősödött az a benyomása, „*hogy a románok csak készségüknek kifelé való dokumentálása céljából ültek le velünk tárgyalni, de egyáltalában nincs szándékukban részünkre engedményeket tenni*”.<sup>88</sup>

Két nap múlva, 18-án este vendégül látta a román küldöttséget a *Zsófia* fedélzetén. A nem hivatalos beszélgetések nyomán még jobban megerősödött benne a meggyőződés, hogy a „legcsekélyebb engedelkenységre” sem számíthat román részről: a válasz elutasító lesz, s az ellenjavaslatok „*csak azt a célt fogják szolgálni, hogy tapasztalatból ismert halogató taktikájukkal a tárgyalásokat elhúzzák és elposványosítsák*”. Ezért úgy döntött, ilyen „komolytalan játékba”

nem szabad belemennie, ellenkezőleg: egy „erélyes lépéssel” megkísérli majd a románokat „jobb belátásra – avagy nyílt színvallásra bírni. A késedelmeskedés már csak taktikai okokból is helytelen volna”. Ezért egy hosszú számjeltáviratban felhatalmazást kért Budapesttől: amennyiben a tárgyalófél elvetné a magyar javaslatot, úgy nyilváníthatna céltalannak a megbeszéléseket, és a delegáció még aznap utazhasson vissza Budapestre, a román kormányra hátrítva egy nyilatkozattal a felelősséget. A választ másnapra (19-ére) a déli órákig várta, hogy délután már eszerint cselekedhessen.<sup>89</sup>

Úgy tűnt, a kezdeményezés nem lesz majd ellenére Csákynek, aki 18-án délben feladott, Horynak címzett táviratában gyakorlatilag megerősítette az addig képviselt magyar álláspontot: „*Neveléses volna lakosságcsereéről theoretikus és akadémikus jellegű vitát folytatni addig, míg új határvonal megállapítva nincsen. Hiszen csak akkor lehet konkrét tényezőkkel számolni. Új határvonalban történő megegyezés után szívesen hajlandók vagyunk az ezzel járó minden kérdést részletesen megbeszélni. Minden egyéb eljárás időfecsérlés volna.*”<sup>90</sup>

*Az augusztus 19-i forduló*

A tárgyalások második fordulója augusztus 19-én délelőtt, rövidebb tíz óra után kezdődött el. A megnyitást követően Valeriu Pop felolvasta a három nappal korábbi magyar emlékiratra adott román választ.<sup>91</sup> A hosszú dokumentum, miután hangot ad a bukaresti delegáció „csodálkozásának” a magyar javaslat miatt, tagadja, hogy Besszarábia átadása és a bolgárokkal való megegyezés precedenst képezne Erdély viszonylatában. A román kormány ugyanis Besszarábiáról „háborúval felérő váratlan nyomás” miatt mondott le, Dél-Dobrudzsát pedig – Erdéllyel ellentétben – nem a népakarat csatolta Romániához. Az emlékirat megismétli az augusztus 10-i memorandumból már ismert álláspontot az etnikai homogenizálásról, kiemelve, hogy a területi kérdések a lakosságcsere függvényét képezik.

Ezt követően a dokumentum történelmi s etnikai érvekkel igyekszik pontról-pontra cáfolni a magyar emlékirat állításait. A Budapest által

javasolt határvonalat teljesen önkényesnek nevezi, „*amely semmiféle elvből nem következik, és semmiféle kritikát nem áll ki*”. Felhozza, hogy az átcsatolni kívánt területen (mely Erdély 2/3-ad részét képezi) az 1930-as román népszámlálás szerint a lakosság összlétszáma 3 900 000, ebből több mint 2 200 000 a román, és csak 1 200 000 a magyar nemzetiségű, ami összeegyeztethetetlen az etnikai homogenitás elvével. Kifejti: a mohácsi csatavesztést követően – az 1867 utáni néhány évtizedet leszámítva – Erdély nem volt Magyarország része, s vitába száll azon állítással is, miszerint az átadandó terület kevésbé lenne gazdag természeti kincsekben. Végül leszögezi: a román kormány csak abban az esetben hajlandó tovább tárgyalni, ha a megbeszélések kiindulópontját a lakosságcsere elve képezi.

Hory a román válasz meghallgatása után, annak „gondos áttanulmányozása” végett az ülés délután 5 óráig történő felfüggesztését kérte, abban bízva, hogy addig megérkezik a tárgyalások megszakítására vonatkozó budapesti jóváhagyás. Az igen hosszas késedelemmel megfejtett Csáky-féle számjeltávirat rendelkezése viszont úgy szólt: válasznyilatkozata végén Hory kérdezze meg a román delegációvezetőt, hogy kapott-e újabb utasításokat Bukarestből. Nemleges válasz esetén nyilvánítsa a további tárgyalást céltalannak, és „jelentéstétel” végett utazzon még aznap Budapestre, a delegáció többi tagja viszont maradjon Turnu Severinben.<sup>92</sup>

Csáky tehát, feltehetően a tengelyhatalmak nyomása miatt, a tárgyalások megszakítása helyett egyelőre azok felfüggesztése mellett döntött augusztus 19-én. Vörnle aznap megerősítette Talamónak, hogy a magyar kormány folytatja a megbeszéléseket, bár továbbra is a területi elv mellett fog kardoskodni.<sup>93</sup> A magyar külügyminiszter abban reménykedett, hogy a tengelyhatalmak Bukarestben is közbejárnak majd, s ennek nyomán Manoilescuék új utasításokkal látják el a Turnu Severin-i delegációjukat.

Csáky félmegoldása meglepte Horyt, és nem tartotta logikusnak azt: „*Mire való hát az egész tiráda, ha egy csattanó befejezés helyett csak annak közlésére szorítokozom, hogy referálás helyett felmegyek Budapestre. Ebből ugyanis arra lehet majd következtetni, hogy a magyar kormány a román ellenállás miatt valószínűleg új és engedé-*

*kenyebb utasításokat szándékozik nekem adni.*<sup>94</sup> Ezért úgy döntött, ha a románok nem kaptak újabb utasításokat, bejelenti a tárgyalások céltalanságát, de taktikai megfontolásból elhallgatja, hogy jelentéstétel végett Pestre utazik, „és azt csak a vita folyamán, mint személyes *iniciatívából eredő gondolatot*” fogja felvetni. Az eljárást Náday és Bárdossy is helyesnek találta.<sup>95</sup>

Az ülés újbóli megnyitására csak este fél kilenckor került sor, amikor is Hory felolvasta a délelőtti román nyilatkozatra adott választ. Meddő polemizálással vádolta a román delegációt, amely mereven elutasítja a magyar javaslatot, és konkrétumok helyett egy lakosságcsere ötletének homályos bemutatására szorítkozik. A dokumentum szerint Bukarest azon döntését, miszerint elkezd a tárgyalásokat, csak úgy lehetett értelmezni, hogy elfogadja tárgyalási alapként a magyar kormány kiindulópontját; most ellenben visszakozott, és „akadémiai vitákba” bocsátkozik. A román kormány képtelen megszabadulni a trianoni szerződés szellemétől, nem fogadja el a kompromisszumot, és „*kiterjedt erdélyi területeket akar uralma alatt megtartani, mint például a székelyek vidékét, amelynek lakossága kizárólag magyar*”.<sup>96</sup>

A magyar válasz zárómondataira s azok hatására Hory és Pop eltérően emlékszik. Könyvében Hory azt írja, beszédét annak hangsúlyozásával zárta, „*hogy a magyar delegáció a további tárgyalásokat, legnagyobb sajnálatára, céltalannak látja*”. Szerinte a hatás nem maradt el, mivel Valeriu Pop erre nem volt felkészülve. „*Előbb a román ellenjavaslatok tartalmát szépitgetve megpróbálta érveimet hatálytalanítani, majd váratlanul felfüggesztette az ülést, és arra kért, hogy egy fesztelen eszmecsere folytatása végett velem külön tárgyalhasson.*”<sup>97</sup>

Pop visszaemlékezéseiben viszont nincs nyoma annak, hogy Hory ekkor céltalannak nyilvánította volna a tárgyalásokat.<sup>98</sup> Ez utóbbi változatot erősíti a megbeszélések hivatalos, francia nyelvű jegyzőkönyve,<sup>99</sup> valamint Horynak a Zsófia hajóról küldött 12. számjel-távirata is.<sup>100</sup> Valószínű tehát, hogy a magyar küldöttségvezető – követve Csáky rendelkezését – beszéde végén csupán az esetleges



újabb bukaresti utasításokra vonatkozó kérdést tette föl, ezt követően pedig Pop kérésére felfüggesztették az ülést.

Pop szerint az egész magyar válasz szokatlan volt, és tanácstalanságról árulkodott.<sup>101</sup> A román küldöttnek – emlékirataiból ez kiderül – tudomása volt Hory eredeti szándékáról, miszerint megszakítja a tárgyalásokat, s a teljes magyar delegáció elutazik. Pop azt állítja, a hír Zilahi-Sebess Jenőtől származott, de szerinte Náday altábornagy is hasonló értelemben beszélt Dragalina tábornoknak a magyar delegáció által adott ebéden. Egy Trandafilo nevű olasz tudósító 19-én délután bizalmasan közölte Poppal, hogy a magyarok el voltak szánva a tárgyalások megszakítására;<sup>102</sup> ezt megelőzően a hírt Trandafilo jelentette a Stefani hírügynökségnek.<sup>103</sup> Az újságíró azt az értesülését is közölte a román küldöttségvezetővel, hogy erős olasz és német nyomásra Budapest végül megtiltotta a delegáció hazautazását.<sup>104</sup> Popnak a Turnu Severin-i hajóállomás kapitánya is beszámolt a magyar küldöttség távozási előkészületeiről.<sup>105</sup> A fenti információk birtokában Pop a Budapestről kapott váratlan utasítás következményének tekintette a magyar küldöttség „zavarát”. Helyes volt a feltételezése, miszerint Hory abban reménykedett Csáky délutáni közbelépését követően, hogy a tengelyhatalmak nyomása alatt Bukarest időközben változtatott álláspontján, s ezért kérdezett rá a magyar delegátus az újabb román utasításokra „mielőtt visszavonulót fújt volna”.<sup>106</sup>

Az ülés felfüggesztését követően Pop megszövegezte a román viszontválaszt, majd késő este több órán át tartó nem hivatalos beszélgetést folytatott Horyval, amelyen Bárdossy is jelen volt. Délután szerzett információi birtokában – emlékiratai tanúsága szerint – Pop túlzott magabiztossággal viselkedett, s kijelentette: tudja mi történt a magyar küldöttség háza táján aznap, s azt is, hogy Budapest engedni fog elveiből. Ez jó alkalom lehetne Magyarország megalázására – folytatta –, de Romániában senki nem törekszik erre. A megegyezés érdekében viszont „*Magyarországnak két dolgot kell megértenie:*

*– ha egyszerűen területet kérnek tőlünk, nincs mit odaadnunk, mivel nem létezik, és nem is létezhet területi vita Románia és Magyarország között;*

- ha viszont Magyarország az erdélyi magyarok hazatelepítését akarja, készek vagyunk tárgyalni, levonva minden olyan következtetést, ami a lakosságcsere révén megvalósítandó etnikai elv alkalmazásából származhat. Addig, ameddig létezik egy Románia és egy román hadsereg, területi tézisek nem jöhetnek szóba, és román földet sem engedünk át. *Jamais, a tout jamais*” - soha, fűzte hozzá nyomatékkal.<sup>107</sup> Kijelentette, hogy a tárgyalások alapkérdésében a magyaroknak feltétlenül engedniük kell, de ezt megtehetik a nyilvánosság kizárásával is. Magyarországnak le kell mondania azon álmairól és ábrándjairól, amelyek megvalósíthatatlan fantáziálásnak bizonyultak - figyelmeztetett végül.<sup>108</sup>

Hory visszaemlékezései szerint a beszélgetés során Pop állandóan a békülékenységre való román hajlandóságot hangoztatta, de mindig oda lyukadt ki, hogy az egyetlen lehetséges megoldás a lakosságcsere lenne, mivel a román közvélemény sohasem nyugodna bele a területi engedményekbe. A magyar küldött Popnak szegezte a kérdést: úgy kell-e érteni szavait, hogy Románia minden területi koncessziótól elzárkózik, és a színmagyar Székelyföldet is meg akarja tartani? Pop „csűrés-csavarásba kezdett, és egy olyan kijelentést tett, hogy a lakosságcsere lebonyolításával kapcsolatban esetleg lehetőség fog nyílni a határ bizonyos mérvű megváltoztatására. De amikor homályosan formulázott szavainak értelmét precizírozni akartam, megint csak a lakosságcserét jelölte meg egyedül járható útnak”.<sup>109</sup>

Kevésbé hihető Valeriu Pop visszaemlékezéseinek az az állítása, miszerint érvelése akkora hatást gyakorolt volna Horyra és Bárdossyra, hogy a két magyar diplomata, feladva kezdeti tartózkodását, „személy szerint” teljesen magáévá tette a román küldött álláspontját. Pop azt sugallja, hogy Hory szinte megalázkodott előtte, amint „patetikus és állhatatos kérést” intézett hozzá a beszélgetés végén, miszerint ne tegye lehetetlenné a magyar delegáció ottmaradását, „ne űzze el” őket Turnu Severinből.<sup>110</sup>

Közelebb visz az igazsághoz Hory már említett, 12. számjeltávirata, amit e késő esti kötetlen beszélgetés után néhány órával küldött el Budapestre. Ebben tájékoztatja Csákyt, miszerint Pop

azt fejtegette, kénytelen a román álláspontot fenntartani, s megéri, ha a magyar küldöttség is azt mutatja kifelé, hogy megmarad elvi álláspontja mellett. Pop azt javasolta, Budapest bizalmasan közölje, hány magyart kíván áttelepíteni, s ebből aztán levonhatók majd a „szükségesnek mutatkozó területiális engedmények konzekvenciái”. Ezt az eljárást szerinte a németek is helyeslik. A bizalmas elvi megállapodás után a javaslat szerint átmeneti időt kéne biztosítani mindkét ország közvéleményének felkészítésére. Hory ellenezte a rendezés elhalasztását, a román küldött viszont kitartott, hogy a tárgyalások súlypontját bizalmas magánbeszélgetésekre helyezték át, s a bizottságok munkáját addig szüneteltették. Az eszmecsere eredménytelenül végződött.<sup>111</sup> Pop tehát egy ügyes manőverrel igyekezett érvényesíteni taktikáját, Hory azonban kitartott a területi elv mellett. Csáky délutáni számjeltávirata nyomán világossá vált számára, hogy a tárgyalásokat nem szakíthatja meg, s ez kényelmetlen helyzetbe hozta. A külügyminiszter egy másik, szintén aznap délután érkezett távirati utasításához is tartania kellett magát, amely szerint „*bármilyen aigrirtek is a románok, mindig a legmesszebbmenő jóindulatot, jóakaratot és türelmet mutassa [velük szemben]*”.<sup>112</sup> Ez az utasítás is feltehetően Csáky azon aggodalmát tükrözte, nehogy – a tengelyhatalmakra való tekintettel – a magyar fél hibájából szakadjanak meg a tárgyalások. Pop mindenesetre úgy értelmezte Hory előzékeny magatartását, hogy ez a beszélgetés során előhozott román érvek eredménye.

Az ülést kevéssel éjfél előtt nyitották meg újból. Valeriu Pop határozottan kijelentette, hogy teljes mértékben fenntartja álláspontját, s „*a román kormány eddigi nyilatkozataiból semmit visszavonni, vagy ahhoz hozzáadni nem tud*”. Rámutatott, hogy Bukarest továbbra is az etnikai elv alapján áll, „*mely lakosságcserevel megvalósítható és logikusan együtt jár területi módosítással. Székelyek problémája is megoldható lakosságcsere alapján. Magyar kormányon fordul meg tehát, vajon ezt tárgyalási alapnak elfogadja-e*”.<sup>113</sup>

A két küldöttségvezető Hory kérésére ezután ismét visszavonult, és egy rövid négyszemközti megbeszélés során, mintegy Pop rábeszélésének engedve, a magyar delegátus kilátásba helyezte: bár

további tárgyalások hasznát nem látja, „utolsó kísérletként” Budapestre utazik, hogy a felmerült nehézségeket előszóban előadhassa. Hory szerint Pop „látható örömmel” fogadta az ajánlatot, és azonnal intézkedett egy különvonat előállításáról.<sup>114</sup> Emlékiratai szerint Pop átlátta, hogy „a remények megőrzése céljából” egyszerű színjátékról volt szó Hory részéről, aki felsőbb utasításra tette e bejelentést.<sup>115</sup>

Miután Hory hivatalosan is jelezte szándékát a plénum előtt, s Pop ezt tudomásul vette, berekesztették az augusztus 19-i ülészakot. Rövid közleményt adtak ki, miszerint a két küldöttségvezető közös megegyezés alapján hazautazik és jelentést tesz kormánynak, míg a többi küldött Turnu Severinben marad.

Az elutazás előtt, éjfélutáni újabb nem hivatalos négyszemközi tárgyalásra került sor a két delegátus között.<sup>116</sup> Hory román tárgyalópartnerét mint magánembert kérdezte: van-e halvány remény arra, hogy a székelyek lakta területnek „*valamilyen kapcsolata lesz Magyarországgal*”? Pop egyértelműen kijelentette: ha a magyarok a székelyeket akarják, megkaphatják őket lakosságcsere útján. „*A székelyek lakta terület viszont szerves része a román földnek, és átadásáról sem tárgyalni, sem megegyezni nem lehet, soha sem.*”<sup>117</sup> Kérte beszélgetőpartnerét, közvetítse Budapest felé e kategorikus álláspontot, amely hivatalos jellegű, és kifejezi minden román ember véleményét. Hory ekkor arra próbálta rábeszélni Popot, legalább hozzávetőleg vázolja a román elképzelést a lakosságcsere lebonyolítása után meghúzandó új határvonalról, hogy azt alkalomadtán figyelembe vehesse a magyar kormány. A román delegátus három feltételhez kötötte a kérés teljesítését:

- a lakosságcsere jelentő etnikai elv magyar részről történő elfogadása;
- az áttelepítendő magyarok pontos számának megjelölése;
- Budapest kötelezettségvállalása, hogy ténylegesen át is telepítik őket.

E három feltétel teljesülése esetén a román kormány kevesebb mint negyvennyolc órán belül közli elképzelését az új határvonalról – zárta válaszáat Pop, amely „látható benyomást” tett szerinte

Horyra.<sup>118</sup> Könyvében ezt már nem említi, de Ghigi augusztus 22-i jelentéséből kiderül, hogy Horynak adott válaszában Pop tett azért halvány célzást a lehetséges román területi engedmények mértékére: eszerint az átadandó területet, amelyre az összes magyart át kell majd telepíteni, „a magyar-román határtól kiindulva és a Magyarországgal szomszédos területekből kellene kijelölni”, kizárva a Székelyföldet.<sup>119</sup>

A tárgyalások második napját ismertetve Pop mindvégig azt sugallja emlékirataiban, hogy az állítólag zavartan és megilletődötten viselkedő Hory fölé kerekedett, egyértelmű sikert aratva kettesük „párharcában”. Az ülészak lezárását követően a román küldöttség valóban „remek hangulatban” volt, s úgy érezte, megnyert egy „nehéz csatát”. Pop személyes benyomása az volt, hogy Budapest, ha csak közbe nem jön valami, elfogadja majd a román álláspontot, és csupán a tisztességes visszavonulás útját keresi. A helyzet kulcsát a tengelyhatalmak magatartásában látta, és abban bízott, hogy Berlin és Róma jóindulatának elnyerésével „a *Turnu Severin-i siker végleges győzelemmé alakul*”.<sup>120</sup>

Horyt illetően azonban Pop eltúlozza saját szerepét. Kétségtelen, Csáky 19-i kényszerű félmegoldása, miszerint a román álláspont változatlansága esetén be kell ugyan jelenteni a tárgyalások céltalanságát, de a küldöttség tagjai Turnu Severinben maradnak, meglepte és kényelmetlen helyzetbe hozta Horyt. A rutinos diplomata pillanatnyi elbizonytalanodása (ha volt ilyen) elsősorban ezzel magyarázható, nem pedig Pop érveinek hatásával. Igaz, 1939-es félreállítására – mint Pritz Pál írja – megrendítette magabiztosságát.<sup>121</sup> Hory azonban ennek ellenére sem volt rosszabb vitázó- vagy tárgyalófél Popnál, s ezt Turnu Severinben bizonyította. Az viszont kétségtelen hátrányt jelentett a román küldöttel szemben, hogy a tárgyalásokon a keze mindvégig úgyszólván meg volt kötve, s a legkisebb részletkérdésekben is Csáky utasításait kellett követnie. Poppal ellentétben, aki megbízottként valamivel szélesebb jogkört kapott, s ezenkívül a román politikai élet aktív résztvevője volt, Horyt sem a tárgyalások előtt, sem azok alatt nem vonták be a döntésekbe, így szinte semmi befolyása nem volt Budapesten az

események alakulására. Kérdés azonban, sikerült-e volna a tárgyalásokon akár neki, akár másnak jobb eredményt elérnie olyan körülmények között, amikor 1940 nyarán Erdély és a revízió kérdésében a magyar-román ellentétek kibékíthetetlenek voltak, a megoldás pedig a tengelyhatalmak, elsősorban Hitler kezében volt. Feltételezésünk szerint aligha.

#### *A tárgyalások megszakadása*

Hory az addigi eredménytelen tárgyalások egyetlen hasznát abban látta, hogy világossá vált számára: a román kormány „*a Trianonban jogtalanul nekik juttatott színmagyar területeket, még a székely vármegyéket is uralma alatt akarja tartani. Minden igyekeztünk, hogy egy mindkét nép érdekében álló megegyezést létrehozzunk, eleve kudarcra van ítélve*”.<sup>122</sup> Úgy vélte, a magyar kormány most nem visszakozhat és „nem állhat meg félúton”. A románokkal szembeni katonai fellépést tartotta célravezetőnek. Véleménye szerint ez egyrészt a szoros magyar-német viszony felbomlásához vezetne, amit a távolabbi jövő szempontjából kívánatosnak tartott, másrészt „észre térítené” a románokat, „és akkor egy teljesen megváltozott helyzetben tárgyalhatnánk velük”.<sup>123</sup>

Budapesten is „határozott pesszimizmus” uralkodott a tárgyalások kimenetelét illetően, s a románok hajthatatlansága miatt már nem sok értelmét látták a további megbeszéléseknek. 20-án reggel Vörnle kijelentette Talamónak, hogy „*ésszerű a fegyveres megoldás lenne, vagyis az, amit a tengelyhatalmak nem akarnak*”.<sup>124</sup> Hory még aznap este beszámolt Telekinek és Csákynak a tárgyalások második fordulójáról, akik elvetették a román követelést, miszerint a lakosságcsere legyen a tárgyalások alapja. Ez ugyanis ellentmondásos etnikai-statisztikai alapokon tartaná a román-magyar megbeszéléseket, s újabb „csökkenéseket” eredményezne, amikor később az erdélyi magyarok átköltöztetésének konkrét kérdéseire kerülne szó. Ezenkívül úgy vélték, „*hogy amikor román részről kérték a tárgyalások megkezdését az augusztus 7-i magyar emlékeztető átadása után, ez implicite már a tárgyalási alap – azaz a területi elv – elfogadását jelentette*”. Arra a következtetésre jutottak, a románokat

kell olyan helyzetbe hozni, hogy ők kezdeményezzék a tárgyalások megszakítását.”<sup>125</sup>

Augusztus 22-én rendkívüli ülésre hívták össze a minisztertanácsot,<sup>126</sup> hogy meghallgassák a magyar küldöttségvezető beszámolóját, és ennek alapján állást foglaljanak „a további teendők tekintetében”. Hory emlékiratai szerint beszámolójának különösen az a része tett nagy benyomást a miniszterekre, amelyben a Románia által Oroszországnak és Bulgáriának nyújtott területi engedményekről a román delegátussal folytatott vitáját ismertette. Hory, idézve Pop szavait, miszerint június végén Romániának az oroszok fegyveres akciójától kellett tartania, megjegyezte: ez egyenesen „felhívás keringőre”. Bartha honvédelmi miniszter helyeselve közbeszólt: „ez azt jelenti, hogy ha a részünkről is katonai beavatkozástól kellene tartaniuk [a románoknak], másként beszélnének és cselekednének”.<sup>127</sup>

A „szerkesztett” minisztertanácsi jegyzőkönyvből (lásd a 8. sz. dokumentumot) és Hory emlékirataiból nem derül ki egyértelműen, milyen konkrét lépésekről döntött 22-én a kormány. Hory, mivel nem volt jelen mindvégig az ülésen, s a döntésbe sem vonták be, csak feltételezte, hogy „a kormány az ultima ratio regumtól [azaz a fegyverek erejétől – L. B. B.] sem fog visszariadni, ha a románok ezután sem mutatnak hajlandóságot ésszerű kompromisszum elfogadására”.<sup>128</sup> Feltételezését megerősítik Telekinek, Csákynek, Barthának és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek a jegyzőkönyv által rögzített szavai is. A belügyminiszter megkérdezte: „tisztaban van-e a kormány a kérdésben felmerülhető minden vonatkozással”? Teleki igennel válaszolt, majd emlékeztetett arra, hogy július 10-én Münchenben Hitlernek is említette az „ultima ratio” lehetőségét, ezt megelőzően pedig<sup>129</sup> fegyvert kért Mussolinitól arra az esetre, ha Magyarországnak katonailag kéne föllépnie Romániával szemben. Kijelentette: „A magyar nemzet 21 esztendőn át a nem, nem, sohát kiáltotta. Ma nem lehet azt mondani a nemzetnek, hogy azt kiáltta: igen, igen, örökre. Tehát el van vetve a kocka.”<sup>130</sup>

Hory ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy a miniszterelnök szavait általános helyeslés fogadta, csak Zsindely Ferenc államtitkár vetette föl a kérdést: fel van-e Magyarország kellőképpen készülve

az esetleges légitámadásokra, illetve van-e elegendő légvédelmi ágyúja? Csáky rendreutasította Zsindelyt, a katonákra bízva a kérdés megítélését,<sup>131</sup> majd Barthával egyetértésben kijelentette: tavaszig nem várhat a magyar kormány. Szólt arról is, hogy „Románia egyes körei fegyveres elintézésre készülnek”, s ő úgy látja: „döntőbíráskodásra kerülhet a dolog”. Kiemelte: Németország semmiképpen sem akar háborút Európának ebben a részében.<sup>132</sup>

Mindezek alapján feltételezhető, hogy az augusztus 22-i minisztertanács úgy döntött: a román–magyar tárgyalások sikertelensége esetén a fegyveres megoldást választja. Csáky szavaiból ítélve azonban számolt egy döntőbíráskodás lehetőségével is, anélkül, hogy ezt kérné, vagy akár csak felvetné Berlinben. A tervbe vett fegyveres megoldás egyik célja éppen a német kormány közbelépésének a közvetett kikényszerítése volt, akár egy döntőbíráskodás révén – amelyet szorult helyzetében a román kormány kérne, netán a háború megakadályozása (megállítása) érdekében maga Berlin kezdeményezne –, akár úgy, hogy Hitler nagyobb engedékenységre bírja Bukarestet.

A Románia elleni hadműveletek megindításának irányelveit másnap, 23-án adta ki a vezérkar főnöke. A csapatoknak az augusztus 26-ról 27-re virradó éjjel kellett a támadáshoz felfejlődniük, hogy 28-án hajnalban elindíthassák a hadműveleteket. Werth a román csapatok várható támadását feltételezve, annak megelőzése ürügyén hozta meg elhatározását. A románok „kezdeményező betörését” eszerint egy ellentámadással torolják meg, amit az összes felvonult magyar erő egyidejű akcióba lépésével általános támadó hadműveletté fejlesztenek. Ennek fő erejét az 1. hadsereg képezi, amely Nagyvárad és a Szamos között töri át az ellenség védőállását, és a Máramarosszigetnél támadó 3. hadsereggel együttműködve eléri Kolozsvár és Dés városát. A déli határszakaszon lévő 2. magyar hadsereg kezdeti feladata az ellenség térdnyerésének megakadályozása, majd egy ellentámadás során Nagyvárad elfoglalása.<sup>133</sup>

Bár nem tudhatjuk, miként alakult volna a hadihelyzet, elfogadjuk Dombrády Lóránd hadtörténész megállapítását, miszerint az erőviszonyok ismeretében feltételezhető, hogy a magyar csapatok



még számottevő kezdeti sikerre is alig számíthattak. A propaganda által feltüzelt magyar közvélemény, de maga a hadsereg is viszont abban az illúzióban élt, hogy a rosszul felszerelt és alacsony harci morálú román fegyveres erők összeomlanak egy támadás nyomán, s a magyar csapatokra diadalút vár.<sup>134</sup> Az Újszászy ezredessel való augusztus 25-i beszélgetése nyomán az olasz katonai attasé azt a következtetést szűrte le, hogy magyar katonai körökben az optimizmus uralkodik, és „*semmiféle kételyt sem támasztanak a harc győzelmes kimenetelét illetően*”.<sup>135</sup> A vezérkar és személyesen Werth ezzel szemben úgy tűnik, tisztában volt az erőviszonyokkal, s kereste a várható kudarc elkerülésének útját.<sup>136</sup>

A katonai előkészületek mellett a magyar kormány diplomáciai lépéseket is tett. Belgrádi követén keresztül augusztus 23-án kérdést intézett a jugoszláv kormányhoz: háborús konfliktus esetén számíthat-e Jugoszlávia jóindulatú semlegességére? A válasz kitérő volt, amit Bakách-Besseney követ nem tartott kedvezőtlennek, mivel Belgrád egyformán hangsúlyozta a Magyarországhoz és Romániához való barátságot, s nem tett említést a román–jugoszláv szövetségről.<sup>137</sup> Csáky Moszkva álláspontját is igyekezett kipuhatolni. Augusztus 24-én a szovjet külügyminiszter fogadta Kristóffy követet, és hangsúlyozta előtte, hogy kormánya álláspontja a régi: a magyar követeléseket megalapozottaknak tartja, és a „*szovjetek magatartása [az] események során kedvező lesz Magyarország részére*”. Konkrétumokba ugyan nem bocsátkozott, de leszögezte: a versailles-i és trianoni Romániát „*sohasem tartotta ideálisnak és az egyformán sérelmes volt Oroszország, Bulgária és Magyarország szempontjából*”.<sup>138</sup>

A magyar miniszterelnök ezekben a napokban szinte kilátástalannak ítélte a helyzetet. Augusztus 20-a körül egy elkeseredett hangú levélben<sup>139</sup> önmagát vádolta, amiért „lehetetlen helyzetbe” sodorta az országot, mivel kedvező megegyezés a román kormánnyal nem érhető el, egy kedvezőtlen megállapodás pedig belső felforduláshoz vezetne. Egyedüli megoldásként a fegyveres fellépés kínálkozott, ami a hadsereg miatt amúgy is nehezen elkerülhető, ezzel szemben viszont ott állt a határozott német vétő. Bár tudatá-

ban volt a magyar támadás esetleg végzetes következményeinek, mint láttuk, Teleki mégis úgy döntött: ha a tárgyalások újrakezdésekor a románok nem fogadják el a magyar javaslatot, elindítja a hadsereget. Csákyhoz hasonlóan reménykedett azonban, hogy egy magyar fegyveres akció esetén Berlin időben közbelép a Balkánon kialakuló zűrzavar megakadályozása végett, és megegyezésre kényszeríti a román kormányt.<sup>140</sup>

A német követtel folytatott augusztus 22-i megbeszélése során Csáky úgy igyekezett beállítani a helyzetet Erdmannsdorff előtt, hogy ő és Teleki a fegyveres megoldás ellen vannak, „figyelembe véve azt az előrelátható erőszakot, amelyet az erdélyi magyar kisebbségekkel szemben követnének el”. Állításának első része ugyan nem felelt meg a valóságnak, de az aggodalom kétségtelen volt. A német kormányra való nyomásgyakorlás szándékával elmondta: *„a katonai körök és maga a kormányzó [...] már belefáradtak a tárgyalásokba és hajlanak a fegyveres akcióra, nagyon bízva annak végkimenetelében. Más politikusok, közöttük Imrédy is hasonló véleményen vannak”*. Csáky ezért valószínűsítette a katonai körök azonnali reagálását a tárgyalások megszakításakor. *„Előtte azonban – folytatta a külügyminiszter – ellenséges cselekményeknek kellene bekövetkezniük, ami a magyar képviselőket Rómában és Berlinben lépésekre kényszerítenék, hogy felhívják a két kormány figyelmét a kialakult helyzetre.”* A találkozó során Csáky elvetette a tengelyhatalmak döntőbíráskodásának a lehetőségét.<sup>141</sup>

Erdmannsdorff nem sokkal később kifejtette Talamónak, hogy az ő katonai beosztottai is megerősítik a külügyminiszter által mondottakat a magyar „katonai körök lelkiállapotáról, beleértve a hadügyminisztert [...] és a vezérkari főnököt is”. Kijelentette, tájékoztatja Berlint, hogy amennyiben nem történik gyors beavatkozás, a helyzet súlyossá válik. Úgy vélte: ha a tengelyhatalmak biztosítékokat adnának, miszerint a háború végén a magyar követelések kielégítést nyernek, ez erőt adhatna a magyar kormánynak a helyzet kezelésére.<sup>142</sup>

Csáky az olasz követnek is „panaszkodott” két nappal később,<sup>143</sup> miszerint a halogató román magatartás miatt *„egyre nehezebb számára*

*gátat szabni a katonai körök nyomásának és magának a Kormányzó-  
nak, akik hajlanak a katonai akcióra, maximális bizalmat táplálva  
annak eredményességét illetően*". Áttételesen maga is a fegyveres  
beavatkozás mellett érvelt, megemlítve a román katonai ellátottság  
hiányosságát, mely ellátottság szerinte csak harminc napos háborúra  
elegendő. Hozzáfűzte, hogy a legrosszabb esetben is a magyar-román  
konfliktust jól el lehetne szigetelni, majd nem mulasztotta el megemlí-  
teni Molotov támogató nyilatkozatait sem. Megígérte azonban, hogy  
amennyiben a helyzet válságosra fordul, legalább 24 órával előbb  
értesíti Rómát és Berlint. Talamo „nagyon pesszimistának” látta  
Csákyt a helyzetet illetően, amelyet a magyar külügyminiszter  
„nagyon súlyosnak” tartott.<sup>144</sup>

Ami a román kormányt illeti, bizakodó volt saját esélyeit illetően.  
Meg volt győződve arról, hogy Hitler támogatja a lakosságcsere s  
az etnikai homogenizálás elvét, és ezért a tengelyhatalmaknak egy  
esetleges döntőbíráskodásától Románia számára kedvező megol-  
dást várt. Juhász Gyula feltételezése szerint a román vezetés azért  
is ragaszkodott mereven a lakosságcsere elvéhez, mivel értesült  
Hitlernek a bolgár vezetők előtt tett, 1940. július 27-i kijelentéséről,  
míserint Erdély problémáját csak úgy lehet megoldani, ha a  
terület ésszerű megosztását a népességcserével kapcsolják össze.<sup>145</sup>  
Ezt nem tartjuk kizártnak, de mellette más tényezőt is meg kell  
említenünk. Így mindenekelőtt a bukaresti német követség, személy  
szerint Fabricius magatartását, aki mindvégig azt sugallta a román  
vezetésnek, hogy Berlin az ő pártjukon áll, s megelégszik egy nem túl  
jelentős területátadással Magyarország javára.<sup>146</sup> Manoilescuék ezenkí-  
vül, mint már említettük, félremagyarázták, esetleg félreértették Hitler  
július 26-i, berchtesgadeni szavait. Ezzel összefüggésben Fabricius  
többször megerősítette a Turnu Severin-i tárgyalások idején, hogy a  
Bukarest által képviselt álláspont összhangban van a berchtesgadeni  
német állásponttal.<sup>147</sup> A román kormány jó jelnek vélte, hogy nem  
kapott a július 31-i, Dél-Dobrudzsára vonatkozó német jegyzékhez  
hasonló kategorikus felszólítást Erdély, vagy annak egy része átadá-  
sára, s végül pedig a romániai németek álláspontja is bizakodásra  
adhatott okot Bukarestben.

A támogató német álláspont reményében a román kormány augusztus 21-én – berlini követe útján – ismét kérte Hitler döntőbírói közbelépését. (Lásd a 7. sz. dokumentumot.) Romalo elmondta Woermann külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy a magyarok által támasztott követelések elfogadhatatlanok, mivel azzal a következménnyel járnának, hogy 2,4 (!) millió románt engednék át Magyarországra, s csak 180 000 magyar maradna román területen. „*A magyar magatartás következtében – fejtegette a követ – az egyetlen lehetséges út a Führer számára végül is a döntőbíráskodás lehetne*”. Az államtitkár elvetette a javaslatot, Romalo viszont kitartott nézete mellett, „*hogy a kérdést nem lehet megoldani német beavatkozás nélkül. A döntőbíráskodás alternatívája olyan »tanács« lehetne, amelyet Romániának adtak, Bulgáriára vonatkozólag.*”<sup>148</sup> A témára vonatkozó román szakirodalom és a memoárok nem tesznek említést e román lépésről,<sup>149</sup> amely pedig fontos láncszem az események alakulásában, és jól jelzi Bukarest szándékait és reményeit 1940 nyarán.

Miként használta ki Valeriu Pop a két tárgyalási forduló közti rövid időszakot? Augusztus 20-án részletesen beszámolt az előző napi eseményekről az uralkodónak, aki elégedettnek mutatkozott.<sup>150</sup> Másnap Ghigivel és Fabriciusszal is találkozott. Az olasz követ alapján véve tartózkodóan viselkedett, és úgy vélte, nem lesz könnyű megállapodni. Kijelentette, Olaszország nem avatkozhat be közvetlenül a tárgyalásokba. Fabricius viszont Pop beszámolója szerint kijelentette, hogy a román javaslat „*maga az igazság; ennél többet senki sem követelhet Romániától*”. A magyaroknak meg kéne érteniük – folytatta –, hogy „*ez nem román kitalálás, hanem magának a Führernek és Németországnak a tézise Európa újrarendezésére*”.<sup>151</sup> 23-án Manoilescu társaságában Valeriu Pop újból felkereste a német követet, aki bemutatta neki az augusztus elején elkészített, könyvünkben már ismertetett rendezési tervét. Pop a minimális (20–21 000 km<sup>2</sup>), tehát az Arad nélküli területi engedményre tett javaslatot is túlzónak találta. A követendő taktikát illetően Fabricius azt ajánlotta, a román küldöttség tartson ki addigi álláspontja mellett, és hagyja, hogy a magyarok szakítsák meg a tárgyalásokat.<sup>152</sup> A király megbízásából Pop tárgyalásokat

folytatott a vasgárdistákkal a kormányba való belépésükről, ők azonban Gigurtu távozását követelték. Végül abban maradtak, hogy átmeneti kormányt hoznak létre, ezt követően jöhet szóba egy tisztán vasgárdista kabinet.<sup>153</sup> Mindebből azonban augusztus folyamán nem valósult meg semmi, és egyelőre maradt a Gigurtu-kormány.

Augusztus 23-án összeült a román Koronatanács, hogy döntsön a román-magyar tárgyalások további sorsáról. A hozzászólók közül C. Argetoianu a tárgyalások elhúzását javasolta, Nicolae Iorga pedig felvetette, hogy végső szükség esetén Szatmár, Nagyvárad és Arad városokat át lehetne adni a magyaroknak.<sup>154</sup> Iorga kifejtette: nagy hiba volt a korabeli román kormány részéről Dél-Dobruzsza bekebelezése, Ionel Brătianu<sup>155</sup> pedig „mértéken felül mohó volt” Erdély egyes részeit illetően, „ahol a lakosság többsége nem román”.<sup>156</sup> Iorga szerint a székelyek „ostobák”, és nem lehet elnemzetietleníteni őket; autonómiát kell adni nekik, „azzal a feltétellel, hogy egyedül tartsák fenn magukat”, s két év múlva maguk kéri majd a helyzet visszaállítását. Dicsérte a román tárgyalási anyagot, megjegyezve: kár volt ennyire jó érveket felhozni egy „barbár néppel” szemben.<sup>157</sup> Gigurtu miniszterelnök kiemelte: Románia jogait illetően egy lakosságcsere nélküli, akár minimális határkiigazításba is „katasztrofális hiba” lenne beleegyezni. Manoilescu a lakosságcsere előnyeit ecsetelte Romániára nézve: „nem kevés dolog, hogy megszabadulunk az ország szívébe szegként beszúrt székelyektől”.<sup>158</sup> Hangsúlyozta, hogy bár Erdély lakosságának egynegyede magyar, a városokban pedig többséget alkotnak, Bukarest önszántából nem fogja a terület egynegyedét átadni a magyaroknak. A Koronatanács végül egyhangúlag, és a király jóváhagyásával az alábbi utasításokat fogalmazta meg Valeriu Pop számára:

- szerezze meg Magyarország előzetes és végleges hozzájárulását az etnikai elvhez és a lakosságcserehez;
- határozzák meg a Magyarországra áttelepítendőek számát;
- ezt követően lehet majd áttérni a lakosságcsere területi következményeire, kiszámolva a földműveléssel foglalkozó

magyarok számára szükséges területet, megjelölve azt a határvidéket, ahová letelepítik őket.<sup>159</sup>

A tárgyalások harmadik, s egyben utolsó fordulójára augusztus 24-én került sor. Turnu Severinbe való visszautazása előtt Valeriu Pop még egyszer találkozott az uralkodóval. Ezúttal is felhívta a figyelmét a radikális belpolitikai változások elkerülhetetlenségére, valamint arra, hogy erőteljesebb román aktivitásra van szükség Berlinben. Röviddel a tárgyalások megkezdése előtt a román küldöttségvezető olyan információ birtokába jutott, miszerint két amerikai újságíró megtudta Újszászytól: a magyar delegáció mindenáron határjavaslatot akar a románoktól kicsikarni, hogy a két fél tervezetét összeegyeztetve, valahol középen lehessen meghúzni a határt. Egy vázlatos rajzot is kézhez kapott, amely szerint a magyarok lemondának az Erdélyi Érc-hegységről, viszont Kolozsvár nekik jutna.<sup>160</sup>

Hory augusztus 23-án reggel indult vissza Turnu Severinbe. „A románok ez alkalommal udvariassági formákban nagyon kitétek magukért” – írja emlékirataiban. Temesvárra különvonatot küldtek elé, Turnu Severinben pedig a vasútállomástól a kikötőig díszbe öltözött rendőrök álltak sorfalat.<sup>161</sup> Csákytól kapott utasítása úgy szólt, hogy az ülésen csak a magyar kormány által kidolgozott emlékirat előadására szorítkozzék, s ne engedje magát „felesleges polémiákba beleerőszakolni”.<sup>162</sup> Abban az esetben, ha a román fél továbbra is csak a lakosságcsere elvének alapján kívánna tárgyalni, úgy – Bukarestre hárítva a felelősséget – meg kell szakítania a tárgyalásokat, és az egész delegációnak vissza kell térnie Budapestre. Amennyiben a román küldöttség kérte volna kormánya tájékoztatásának lehetőségét, úgy Horynak felhatalmazása volt huszonegy órát adni erre.<sup>163</sup>

Pop kérésére 24-én délelőtt négyszemközti megbeszélésre került sor a két delegációvezető között. A román küldött azt javasolta, hogy a tárgyalásokat ezután németül folytassák, s a jegyzőkönyveket vezessék a francia mellett német nyelven is. Az indoklás szerint „a kérdést esetleg döntőbíráóság elé kell bocsátanunk, és így [az] eljárást megkönnyítjük, ha német szöveg áll majd rendelkezésre”. Hory a

kérést elfogadta, majd kifejtette: kormányát „meglepte”, hogy 20-án teljesen üres kézzel tért vissza, „*másfelől [a] budapesti közvélemény már vicceket farag össze-vissza utazásaim miatt*”.<sup>164</sup> Kérte Popot, „prezentáljanak végre egy vonalat”, de a román küldött leszögezte: az egyetlen járható út, ha előbb az áttelepítendőek száma tekintetében egyeznek meg.<sup>165</sup>

Az ülés hivatalos megnyitása után Hory felolvasta a magyar kormány emlékiratát.<sup>166</sup> A terjedelmes dokumentum vitába száll a román delegáció augusztus 19-i nyilatkozatával, s cáfolja annak állításait. Magyarországgal szembeni súlyos diszkriminációnak nevezi a bukaresti kormány által a Szovjetunióknak és Bulgáriának tett engedményeket, majd megállapítja, hogy Budapest békés úton óhajtja érvényesíteni igényeit. „*Éppen ez a kompromisszum lényege. Mindazonáltal a magyar kormány kötelességének tartja felhívni a román kormány figyelmét arra – folytatódik a dokumentum –, hogy tévedés volna félreismerni a magyar álláspontot és a követelések határozottságát.*” Kifejti, hogy Budapest sohasem tagadta a néprajzi elv értékét, de az a kiindulópontja, miszerint előbb egy új határvonalat kell megállapítani, és „*azután megvitatni az ennek folytán esetleg szükségessé váló népcserét*”. A magyar kormány azonban ünnepélyesen kijelenti, hogy „*nem akar és semmi körülmények között sem fog hozzájárulni a székelyeknek szülőföldjükéről való kiköltöztetéséhez*”. A román kormányt meddő polemizálással vádolja, majd felteszi a kérdést: hajlandó-e vagy sem a bukaresti vezetés megjelölni azokat a területeket, amelyeket kész Magyarországnak visszaadni. „*Abban az esetben, ha a két delegáció egy új határvonal tekintetében megállapodik, hasznos munkát végezhet Turnu Severinben. Ellenkező esetben [...] a román delegációnak habozás nélkül meg kell adnia nemleges válaszát. Ebben az esetben a magyar küldöttség további tartózkodása Turnu Severinben céltalanná válna és véget érne*” – szögezi le az emlékirat, a román kormányra hátrítva ennek felelősségét a tárgyalásokon tanúsított merev magatartása miatt.

A szünet után Valeriu Pop olvasta fel rövid válasznyilatkozatát,<sup>167</sup> amelyben értésre adta, hogy a „kvázi ultimátum jellegű” magyar emlékirat a „néprajzi valóságot” figyelmen kívül hagyja és a terület

átengedésére épül, ezért ilyen javaslatot tárgyalási alapként nem fogadhat el. A román delegáció elhárítja magától a felelősséget a tárgyalások megszakításáért, s *„fenntartja magának a jogot az értekezlet következő ülésén egy teljes dokumentáció és indoklás előterjesztésére”* a magyar tézis megcáfolása végett.

Az elhangzottakra reagálva Hory kijelentette: mivel a román kormány elutasítja a magyar javaslatot, a kapott utasítások értelmében további tárgyalásokba nem bocsátkozhat. Az „utolsó pillanatban” azért még megkérdezi Poptól, nincs-e egyéb javaslatok birtokában. A román küldött nemleges választ adott, egyben azt a „meleg felhívást” intézte a magyar kormányhoz, ne szakítsa meg a tárgyalásokat, *„mert a két ország és nép közti tartós béke megteremtésére az egyetlen formula a lakosságcsere formulája”*. Válaszul Hory újból elismételte a magyar álláspontot: *„Az első perctől kezdve megmondtuk, hogy területi problémáról van szó, természetesen az abból adódó összes néprajzi következményekkel. Sohasem voltunk az etnikai elv ellen, és nem hoztunk fel érveket azzal szemben. Ellenkezőleg, csupán a sorrend más. Nézetünk szerint a kérdés csak területi alapról oldható meg. Vitákat folytatni statisztikai adatok alapján, amelyeket Önök előhozhatnak és azok a másik fél által megcáfoltatnak, polémiákba bocsátkozni – semmi eredményre sem vezethet.”*

A két küldött közötti szópárbaj folytatásaként Pop is összegezte a román álláspontot. *„Nekünk, románoknak Magyarországgal semmiféle területi kérdést sem kell rendeznünk. De hajlandók és készek vagyunk a népi és etnikai kérdéseket megoldani, és pedig végérvényesen.”* Vitatta a magyar javaslat kompromisszumos voltát, és a román kormány megegyezésre való hajlandóságát hangoztatta. Hory erre megjegyezte: a magyar kormánynak tudomása van arról, hogy Románia Dobrudzsából „nagy katonai erőket” irányít Erdélybe, amit nem lehet a megértés jelének tekinteni, majd újból kérte az ülés berekesztését. Pop a katonai intézkedések defenzív jellegét emelte ki, ezt követően pedig 14 óra 5 perckor befejezettnek nyilvánította a konferenciát.<sup>168</sup> Egy közös záróközleményt fogalmaztak meg, miszerint közös tárgyalási alap híján a magyar delegátus kérésére a megbeszéléseket lezárták. Megállapodtak, hogy csak a tárgyalási jegyzőkönyvek aláírása után hozzák nyilván-



nosságra a kommunikét. Valeriu Pop még aznap este hat órára búcsúlátogatásra jelentkezett be Horynál.<sup>169</sup>

A tárgyalások megszakadásának híre Turnu Severinben nagy izgalmat keltett. Akárcsak a bukaresti küldöttség tagjai, a helybeli románság is „*el volt ragadtatva és ujjongott*”.<sup>170</sup> Egy kellemetlen incidensre is sor került: miközben a magyar delegáció nemzeti színű zászlócskákkal megjelölt autói 24-én délután a vasútállomás felé tartottak (mivel Hory, Valeriu Popra várva, csak másodmagával maradt a hajón), román tisztek öklüket rázva szidalmazták a magyarokat, és bekiabáltak a kocsikba. Komolyabb rendzavarás azonban nem történt.<sup>171</sup>

A Turnu Severin-i magyar-román tárgyalások tehát augusztus 24-én kora délután hivatalosan véget értek. A megbeszélések három napja alatt – 1940. augusztus 16., 19. és 24. – egyik fél sem volt hajlandó engedni eredeti álláspontjából: Budapest a területi, Bukarest pedig az etnikai elvből. A két, egymással szögesen ellentétes álláspont semmit sem közeledett egymáshoz, a megbeszélések így kudarccal zárultak.

Következményeit tekintve e nyilvánvaló tényen már az sem változtatott, hogy a tárgyalások berekesztését követően, augusztus 24-én délután egy váratlan módosulás állt be a román kormány álláspontjában, amely meglepte a Turnu Severinben tartózkodó román delegációt. Poppal való telefonbeszélgetése során ugyanis Manolescu meglepettnek mutatkozott a tárgyalások megszakadásának hírére, és kérdőre vonta a delegációvezetőt, miért nem tájékoztatta erről őt előzetesen. A magyarokat minden áron vissza kell tartani az elutazástól – jelentette ki a külügyminiszter. Pop ezt lehetetlennek nevezte, s kérte Bukarestet, „őrizze meg hidegvérét és nyugalmát”. Emlékiratai szerint ekkor vált világossá számára, hogy országa pozíciói romlottak.<sup>172</sup>

Nem sokkal ezután Pop és Manolescu között távirati úton hosszabb üzenetváltásra és vitára került sor.<sup>173</sup> A külügyminiszter ismét szemrehányást tett Popnak, amiért a magyaroknak adott „éles hangú” válasza előtt nem konzultált vele, s kifejtette, attól tart, hogy a „külföldi megfigyelők” esetleg Romániára háritják a

felelősséget a tárgyalások megszakadása miatt. Utasította Popot, közölje a magyar delegáció vezetőjével: az aznapi román válaszdokumentumban megígért, és egy későbbi időpontban előterjesztendő „teljes dokumentáció és indoklás” részét fogja képezni egy térkép is, amely a Magyarországnak átadandó „életteret” ábrázolná, ahová „a székelyek kivételével az összes erdélyi magyart” áttelepítenék. Mivel e térkép elkészítése „különös figyelmet” igényel, a javaslat szerint a két delegációnak augusztus 28-án kéne újból elkezdenie a tárgyalásokat vagy Turnu Severinben, vagy Bukarestben, esetleg a román főváros környékén.

Válaszában a „feldühödött” Pop nagy hibának minősítette a külügyminiszter utasítását, s kifejtette, hogy az ellentétes az augusztus 23-i Koronatanács javaslatával, és meghajlást jelent a magyar küldöttség által javasolt eljárás előtt, miszerint az etnikai elv előzetes elfogadása nélkül, a különböző határjavaslatok összeegyeztetése révén meg kell állapodni egy kompromisszumos határvonalban. Pop a román érdekekkel és saját belső meggyőződésével is összeegyeztethetetlennek minősítette az utasítást, megtagadva annak teljesítését. Manoilescu a román küldött „hazafiságára” apellált, és megnyugtatta, hogy minden román határjavaslat *„abszolút módon az etnikai elv és a lakosságcsere feltételéhez kötött”*, s az erdélyi magyaroknak a székelyek kivételével történő elmozdítása nélkül a román ellenjavaslatnak *„se értelme, se érvénye nem lesz”*. A székelyek helyben maradását szorgalmazó magyar feltételt román szempontból kedvezőnek vélte, mivel ezáltal szerinte sokkal kisebb életteret kell majd átadni Magyarországnak. Pop ezt cáfolta, s kifejtette, hogy Budapest a magyar állam szuverenitása alá akarja helyezni a szülőföldjükön megtartott székelyeket.

A román delegáció vezetője mindvégig kitartott ugyan eredeti álláspontja mellett, de az egység látszatának megőrzése érdekében végül vállalta az üzenet átadását Horynak. Manoilescu a lelkére kötötte: vegye figyelembe, hogy a tárgyalásokon nem szabad olyan benyomást kelteni, mintha *„nem lennének őszinték, és halogatás*

*céljából formális kifogások mögé bújunk, bármennyire is logikus kifogások legyenek azok*".<sup>174</sup>

Pop este nyolc után kereste fel Horyt a *Zsófia* fedélzetén, s Manoilescu távirati utasításának értelmében kijelentette: a román kormány hajlandó a népességcsere elvén alapuló, térképpel ellátott konkrét határjavaslatot tenni, amennyiben 28-án Bukarestben, vagy annak környékén folytatnák a hivatalos tárgyalásokat. Hangsúlyozta azonban, hogy a román területiális javaslat terjedelme feltétlenül függővé lesz téve a magyarok Erdélyből való tényleges kiköltözésétől (a székelyek kivételével), ami nélkül a javaslat „hatályát és értelmét veszítené”.<sup>175</sup>

Hory Pop szerint nagyon elégedettnek mutatkozott a román javaslat hallatán.<sup>176</sup> A tárgyalások folytatásának esetére – kormánya előzetes engedélyével – a magyar küldöttségvezető Bukarest helyett a Margit-szigetet, Szegedet vagy Kalocsát ajánlotta helyszíneként, a kölcsönösség elvére hivatkozva. Távirati úton Pop azonnal jelentést tett Manoilescunak a magyar ellenjavaslatról. A román külügyminiszter megígérte, hogy másnap, azaz augusztus 25-én délután a budapesti követség révén fogja közölni válaszáat a magyar kormánnyal.<sup>177</sup>

A székelyekre vonatkozó kérdésre Pop magánemberként fejtette ki véleményét. Elmondta: a román kormány erre nézve is javaslatot fog tenni, s e javaslat vagy egy tág körű, román szuverenitás alatt megvalósuló autonómiából, vagy pedig a székelységnek az áttelepítési akcióba való bevonásából fog állni, „természetesen a megfelelő területi konzekvenciák levonásával”.<sup>178</sup> Késő esti találkozásuk végén a két küldött a már korábban megfogalmazott, de még nem publikált, a tárgyalások megszakítását bejelentő közös zárónyilatkozat végére – Pop javaslata alapján, akit Manoilescu utasított erre – az alábbi mondatot illesztette: „kilátás van arra, hogy a tárgyalásokat a legrövidebb idő alatt újra fel fogják venni.”<sup>179</sup> Valeriu Pop este tízkor „láthatólag megkönnyebbülve” vett búcsút Horytól.<sup>180</sup> Néhány perccel később Hory is elhagyta a hajót, és a magyar küldöttség többi tagjával együtt vonaton visszaindult Budapestre.

Mivel magyarázható a román álláspont augusztus 24-i (gyakorlati következmények nélküli) módosulása? Pop kezdetben arra gyanakodott, hogy nem várt fejlemény következett be Bukarestben, esetleg a tengelyhatalmak képviselői gyakorolhattak nyomást kormányára, vagy pedig a magyarok „dolgoztak jól” Berlinben és Rómában. Másnap azonban Manoiescu megnyugtatta a Bukarestbe visszatért Popot, hogy nem történt semmiféle nyomásgyakorlás, viszont meggyőződése, hogy az új javaslat „*a legjobb benyomást kelti majd Berlinben és Rómában*”, s döntő bizonyítéka lesz a román megegyezési szándéknak. Pop ezúttal is helytelenítette a külügyminiszter eljárását, és állítása szerint Gigurtu kormányfő is fölöslegesnek ítélte az előző napi bukaresti közbelépést. Manoiescu megígérte, hogy helyrehozza a hibát.<sup>181</sup>

Pop értesülése szerint állítólag a királytól „sem volt idegen” a 24-i bukaresti beavatkozás.<sup>182</sup> Macartney brit történész forrása szerint, amikor a román delegáció telefonon beszámolt Bukarestnek a tárgyalások alakulásáról, a király „*pokolba küldte őket és utasítást adott, hogy a tanácskozásokat minden áron folytatni kell*”.<sup>183</sup> Az, hogy a király utasítására módosult volna a román álláspont, nem zárható ki teljességgel, bár II. Károly naplója nem erősíti meg a feltételezést. A bejegyzés szerint ugyanis Manoiescu és Pop vitájában az uralkodó Popnak adott igazat, s úgy vélte, a külügyminiszter „kissé messze ment” egy térkép bemutatásának ötletével. Leszögezte, hogy „a térkép bemutatásának feltétele a lakosságcsere elvének a magyarok általi elfogadása” lesz.<sup>184</sup>

Emlékirataiban – amelyek egyébként erős öngazolási szándékkal íródtak, és több állítása nem fedi a történelmi valóságot – Manoiescu egyrészt „tökéletesen indokoltnak” nevezi Pop hajthatatlanságát, másrészt saját álláspontját is igyekszik magyarázni. Eszerint ő formailag valamennyivel engedékenyebbnek mutatkozott Popnál, s célja „az időt nyerő tárgyalások újrafelvétele” volt, hogy a tengelyhatalmakat „*ne kedvetlenítsék el*”.<sup>185</sup> Kettejük álláspontja a lényegyet tekintve azonban nem tért el. Akárcsak Pop, Manoiescu sem volt hajlandó „*az ország területéből egy darabot is átadni, legyen az nagyobb, vagy kisebb*”. Ő is csupán a lakosságcsere

végrehajtását, a két állam etnikai homogenizálását követően tartott elképzelhetőnek egy minimális, a legszükségesebbre csökkentett területi korrekciót.<sup>186</sup>

Nem értünk egyet azzal a történeti véleménnyel, amely szerint a román tárgyalófél területi kérdésekben mutatott hajthatatlanságát mindenekelőtt Hory sugalmazná emlékiratában, „megfelekedve” bizonyos tényekről.<sup>187</sup> A magyar diplomata emlékirata valóban több helyen pontatlan és hiányos a Turnu Severin-i tárgyalások ismertetésénél. Az eredeti kéziratot levéltári forrásokkal, valamint a Hory által *Még egy barázdát sem* címmel Bécsben, 1967-ben megjelentetett visszaemlékezés-részlettel összevetve, Pritz Pál történész példás pontossággal korrigálja a visszaemlékező tévedéseit. Abban azonban Horynak van igaza, hogy augusztus 24-i, utolsó találkozásuk alkalmával Valeriu Pop „*semmi konkrét nyilatkozatot nem tett*”<sup>188</sup> területi kérdésekben, csupán *ígéretet* egy későbbi konkrét határjavaslatra, térképpel. Ezek átadására azonban már nem került sor, mivel a tárgyalások sem indultak újra.

### Jegyzetek a II. 3. fejezetrészhez

1. DIMK, V. kötet, 272. sz. dokumentum.
2. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 63–64., Bossy: i. m. 268. o.
3. Gheorghe Brătianu nemzeti liberális párti politikus két nappal korábban, augusztus 5-én azt javasolta II. Károlynak: „*ha arról van szó, hogy engednünk kell, jobb ha ezt ránk kényszerítik, mintsem, hogy önszántunkból adjunk*”. A király szerint „*itt egy olyan igazságról van szó, amit figyelembe kell venni*”. (Regele Carol al II-lea... vol. III., 264. o.)
4. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 7.
5. Újpeéry állításával szemben (Újpeéry: i. m. 135. o.) Bossy fogadásán Teleki is részt vett. Az augusztus 7-i Bossy-Teleki-Csáky megbeszélésről lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 63–69., DIMK, V. kötet, 274. sz. irat, továbbá Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 66. sz. irat, Bossy: i. m. 272–274. o., vagy Pop: *Bătălia...* 64–67. o., Simion: *Dictatul...* 251–253. o., Juhász: *A Teleki-kormány...* 171–172. o.
6. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 67.
7. DIMK, V. kötet, 274. sz. irat.
8. MOL K 63 1940 27/7. 1.
9. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 9.

10. Juhász: *A Teleki-kormány...* 172. o.
11. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 66. sz. irat.
12. A király feljegyezte naplójába, hogy a magyarok hajthatatlansága „nem lehet hasznos számukra”. (*Regele Carol al II-lea...* vol. III., 271. o.)
13. Bossy: i. m. 275. o.
14. *DIMK*, V. kötet, 280. sz. dokumentum, vagy Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 82.
15. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 83–84.; Simion: *Dictatul...* 256. o.
16. Bossy: i. m. 275. o.
17. Visszaemlékezéseiben Újpestery csak a lemezt említi, amelyet – miután a bukaresti magyar követ lejátszotta – visszavitt Budapestre. (Újpestery: i. m. 135–138. o.) A felvétel meghallgatása után Bárdossy állítólag megjegyezte: „Csáky nem volt elég kemény a román követtel szemben”. (Uo. 137. o.) Még ezt megelőzően, Bukarestbe menet Újpestery egy és ugyanazon repülőgép fedélzetén utazott Bossyval. A kalandosra sikerült útról – Temesvár közelében a gép kényszerleszállást hajtott végre – a román követ is beszámol emlékirataiban. (Lásd Bossy: i. m. 274–275. o.)
18. Bárdossy beszámolóját lásd *DIMK*, V. kötet, 277. sz. irat. Az emlékirat magyar szövege: uo. 275. sz. irat és Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 69. sz. irat. Románul Pop: *Bătălia...* 67–69. o
19. *DIMK*, V. kötet, 275. sz. dokumentum.
20. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 66. sz. irat.
21. *DIMK*, V. kötet, 277. sz. irat.
22. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 70. sz. irat.
23. Uo. 73. sz. irat.
24. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 84.; Simion: *Dictatul...* 256. o.
25. Magyarul lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 71. sz. irat. Franciául *DIMK*, V. kötet, 280. sz. irat melléklete, 434–436. o. Románul Pop: *Bătălia...* 69–71. o.
26. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 71. sz. irat.
27. *DIMK*, V. kötet, 280. sz. irat.
28. Uo.; Manolescu feljegyzését a találkozóról lásd Arh. M.A.E., fond 71/Tansilvania, vol. 41., f. 80–82.
29. MOL K 63 1940 27/7. 2.
30. *DIMK*, V. kötet, 280. sz. irat.
31. Uo. 281. sz. irat melléklete vagy Pop: *Bătălia...* 72–73. o. Ismertetését lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 75. sz. irat.
32. *DIMK*, V. kötet, 281. sz. irat melléklete.
33. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 74. sz. irat.
34. *DIMK*, V. kötet, 283. sz. irat.
35. Uo. 284. sz. irat.
36. MOL K 63 1940 27/7. 2.
37. Manolescu: i. m. 154–155. o.
38. Pop: *Bătălia...* 73–74. o.
39. Uo. 22. sz. melléklet.

40. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 14.
41. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 110-119.
42. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 115. A Țenescu-tervet lásd még „D 19. b” elnevezéssel Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 216., 220.
43. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 121-123. Egy hasonló javaslat („T 1” néven) részletes leírását lásd Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 90., 94., 95.
44. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 122. Azonos az ún. „D 19”-es tervvel. (Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 214., 216., 218.)
45. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 122-123.
46. *DIMK*, V. kötet, 289. sz. irat.
47. Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 33. Térképen: Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 224.
48. Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 33. Térképen: Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 258.
49. Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 131., f. 247.
50. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 72. sz. irat.
51. Uo. 74. sz. irat.
52. Szász: *Tévutak...* 18. o.
53. Pop: *Bătălia...* 78-79. o.
54. Uo. 82. o.
55. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 275-276. o.
56. Hory: i. m. 310-311. o. Crutzescu értesülése szerint Hory „jó tárgyaló”, s ezenkívül „*azt mondják, hogy nem fűtik németbarát érzelmek*”. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 103.)
57. Hory: i. m. 312. o.
58. A Magyar Országos Levéltár anyagai között nem találtuk meg a tervezett határvonal térképi ábrázolását, ráakadtunk viszont a román külügyminisztérium levéltárában: Arh. M.A.E., Conferința de pace de la Paris, vol. 98., f. 172., 183. A határvonal szóbeli leírását lásd pl. Manoilescu: i. m. 156. o., Pop: *Bătălia...* 25. sz. melléklet, vagy Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 78., 79., 81. sz. iratok.
59. Juhász: *A Teleki-kormány...* 179. o. Egy másik adat szerint 68 000 (Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 79. sz. irat), Pop szerint 67 000 km<sup>2</sup>-t. (Pop: *Bătălia...* 88. o.)
60. Hory: i. m. 314-315. o.
61. Uo. 312-313. o.
62. Uo. 315. o.
63. Az első ülés jegyzőkönyvét francia nyelven lásd *DIMK*, V. kötet, 291. sz. irat. A magyar küldöttségvezető beszámolója az első nap eseményeiről uo. 290. sz. irat, visszaemlékezéseiben pedig Hory: i. m. 316-322. o. Pop beszámolóját e napról lásd Pop: *Bătălia...* 85-90. o., a román külügyminiszterét pedig Manoilescu: i. m. 156-159. o. A megbeszélések első napjának ismertetésében

- elsősorban a fenti forrásokra támaszkodunk. A Turnu Severin-i tárgyalások egészére vonatkozóan lásd még MOL K 74 VII 1940. A Zsófia hajón lévő magyar küldöttséggel folytatott számjeltávirati érintkezések. [A továbbiakban: A Zsófia...]. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 182–189.
64. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 108.
65. Hory: i. m. 318. o.
66. Magyarul lásd uo. 318–319. o., vagy Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 84. sz. irat.
67. Pop: *Bătălia...* 89–90. o.
68. Hory: i. m. 320. o.
69. Manoilescu: i. m. 158. o.
70. Hory: i. m. 314. o.
71. *DIMK*, V. kötet, 290. sz. irat.
72. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 81. sz. irat.
73. Manoilescu: i. m. 158–159. o.
74. *DIMK*, V. kötet, 290. o.
75. Pop: *Bătălia...* 88. o.
76. MOL K 74 VII 1940. A Zsófia... Bárdossy 1940. aug. 17-i számjeltávirata.
77. Pop: *Bătălia...* 25. sz. melléklet.
78. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 300–306. A tábornok egyébként Bukarest maximális engedményét 10 000 km<sup>2</sup>-nyi határszéli terület átadásában látta – a székelyek helybenmaradása esetén csak 7500 km<sup>2</sup> –, de leszögezte: Pop véleményét osztja, miszerint szigorúan meg kell maradni az etnikai elv alapján, s nem szabad területi kérdésekben alkudozásokba bocsátkozni a magyarokkal. (Uo.)
79. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 278. o.
80. Uo.
81. Pop: *Bătălia...* 90–91. o. és Simion: *Dictatul...* 267–268. o.
82. Pop: *Bătălia...* 91–92. o.
83. *DIMK*, V. kötet, 295. sz. irat.
84. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 79. sz. irat.
85. *DIMK*, V. kötet, 300. sz. irat.
86. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 78. sz. irat.
87. Uo. 80. sz. irat.
88. Hory: i. m. 322. o.
89. Uo. 322–323. o.
90. *DIMK*, V. kötet, 299. sz. irat.
91. Franciául lásd *DIMK*, V. kötet, 303. sz. irat. Magyarul Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 84. sz. irat, románul Pop: *Bătălia...* 93–98. o.
92. MOL K 74 VII 1940. A Zsófia... 5., 6. és 7. sz. számjeltáviratok.
93. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 82. sz. irat.
94. Hory: i. m. 325. o.
95. Uo.
96. Franciául lásd *DIMK*, V. kötet, 303. sz. irat. Románul Pop: *Bătălia...* 100–102. o.
97. Hory: i. m. 326. o.



98. Pop: *Bátália*... 102. o.
99. *DIMK*, V. kötet, 303. sz. irat.
100. Uo. 304. sz. dokumentum.
101. Pop: *Bátália*... 102. o.
102. Uo. 99–100. o.
103. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 192.
104. Pop: *Bátália*... 100. o.
105. Uo. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 185–186.
106. Pop: *Bátália*... 102. o.
107. Uo. 103. o.
108. Uo.
109. Hory: i. m. 326–327. o.
110. Pop: *Bátália*... 103–104. o.
111. *DIMK*, V. kötet, 304. sz. irat. Vö. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok*... 85. sz. irat, és MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 22., Hory beszámolója.
112. *DIMK*, V. kötet, 302. sz. irat.
113. Uo. 304. sz. irat, valamint Pop: *Bátália*... 104–105. o.
114. Hory: i. m. 327. o.
115. Pop: *Bátália*... 105. o.
116. Emlékirataiban erről nem számol be Hory, viszont megemlíti 12. számszámjeltáviratában. (*DIMK*, V. kötet, 304. sz. irat.)
117. Pop: *Bátália*... 106. o.
118. Uo.
119. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok*... 88. sz. irat.
120. Pop: *Bátália*... 107. o.
121. Hory: i. m. IV. fejezet 42. sz. jegyzete, 475. o.
122. Uo. 327–328. o.
123. Uo. 328. o.
124. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok*... 85. sz. irat.
125. Uo. 87. sz. irat.
126. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 22. Vö. Hory: i. m. 328–330. Hory tévesen augusztus 21-ét említ. (Uo. 328. o.)
127. Hory: i. m. 329. o.
128. Uo. 330. o.
129. Az 1940. július 3-i levelében.
130. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 22.
131. Hory: i. m. 330. o. A minisztertanácsi jegyzőkönyv nem rögzíti sem Zsindely felvetését, sem Csáky rendreutasítását.
132. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. augusztus 22.
133. Dombrády: *Hadsereg és politika*... 139–140. o.
134. Uo. 138. o.
135. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok*... 102. sz. irat.
136. Dombrády: *Hadsereg és politika*... 140. o.

137. Lásd *DIMK*, V. kötet, 313. és 319. sz. irat, valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 187–188. o. A román kormány is érdeklődött Belgrád várható magatartása iránt egy magyar–román konfliktus esetén, határozottan utalva Jugoszlávia szerződéses kötelezettségére Romániával szemben. A válasz szintén kitérő volt. (*DIMK*, V. kötet, 326. sz. irat.)
138. *DIMK*, V. kötet, 314. és 318. sz. iratok, valamint Czettler: i. m. 149. o.
139. Angolul közli Juhász: *A Teleki-kormány...* 193. sz. jegyzet, 184. o. A levél címzettje valószínűleg Apor Gábor szentszéki követ volt. (Czettler: i. m. 148. o.)
140. Juhász: *A második bécsi döntés...* 86–87. o. vagy uő: *A Teleki-kormány...* 184–185. o.
141. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 89. sz. irat.
142. Uo.
143. Uo. 93. sz. irat.
144. Uo.
145. Juhász: *A Teleki-kormány...* 182. o. A Hitler és a bolgár miniszterelnök megbeszéléséről készült feljegyzés teljes szövegét lásd *Hitler hatvannyolc...* 1. kötet, 5. sz. dokumentum.
146. Ghigi szerint is német kollégája „*kevés szimpátiát mutat Magyarország iránt, amelynek jelenlegi követeléseit túlzónak és megalapozatlannak tartja*”. (Lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 90. sz. irat.)
147. Manolescu: i. m. 162. o.
148. *DGFP*, Series D, vol. X., 376. sz. irat. Vö. Juhász: *A második bécsi döntés...* 86. o., vagy uő: *A Teleki-kormány...* 183. o.
149. A második bécsi döntésről szóló, egyébként alapos munkájában Aurică Simion sem számol be erről, pedig gyakran hivatkozik Juhász 1964-es, fentebb idézett monográfiájára, s a német külügyi okmánytár dokumentumait is felhasználta könyvében. Pop és Manolescu emlékiratai is mellőzik a román kezdeményezést említését.
150. Pop: *Bătălia...* 107. o.
151. Uo. 108. o., továbbá Simion: *Dictatul...* 280–281. o., Manolescu: i. m. 163. o.
152. Pop: *Bătălia...* 110–111. o.
153. Simion: *Dictatul...* 279–280. o. és Pop: *Bătălia...* 107–109. o.
154. Simion: *Dictatul...* 284. o. Az augusztus 23-i Koronatanács jegyzőkönyve nem maradt fenn. Könyvében Ion Mamina II. Károly, Valeriu Pop és Mihail Manolescu beszámolóit közli, illetve a román hivatalos lapban megjelent rövid közleményt. (Lásd Mamina: i. m. 210–225. o.)
155. Azaz Ion I. C. Brătianu, Románia miniszterelnöke 1918–1919-ben.
156. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 284. o., Mamina: i. m. 214. o.
157. Pop: *Bătălia...* 113. o.
158. Manolescu: i. m. 170. o.
159. Simion: *Dictatul...* 286. o., valamint Pop: *Bătălia...* 114. o., Manolescu: i. m. 170. o.
160. Pop: *Bătălia...* 115. o.
161. Hory: i. m. 330–331. o.

162. Uo. 330. o.
163. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 93. sz. irat.
164. MOL K 74 VII 1940. A Zsófia... 15. sz. számjeltávirat.
165. MOL K 74 VII 1940. A Zsófia... 15. sz. számjeltávirat. Pop azt írja, nem válaszolt Hory fejtegetéseire. (Pop: *Bătălia...* 115. o.)
166. Az ülés német nyelvű jegyzőkönyvét lásd *DIMK*, V. kötet, 316. sz. irat. Az emlékirat ebben franciául szerepel. (Uo. 511–514. o.). Magyarul Hory: i. m. 331–335. o. és Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 96. sz. irat, románul közli Pop: *Bătălia...* 116–119. o.
167. Németül lásd *DIMK*, V. kötet, 316. sz. irat. Magyarul Hory: i. m. 335. o. és Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 96. sz. irat, míg románul Pop: *Bătălia...* 119–120. o.
168. Hory és Pop szópárbajára vonatkozóan lásd Hory: i. m. 336–340. o. Vö. Pop: *Bătălia...* 120–123. o. és MOL K 74 VII 1940. A Zsófia... 18., 19. és 20. sz. számjeltáviratok.
169. Pop: *Bătălia...* 123–124. o.
170. Uo. 124. o.
171. Hory: i. m. 340. o.
172. Pop: *Bătălia...* 124. o.
173. Ennek ismertetése során főleg Pop munkájára támaszkodunk. (Pop: *Bătălia...* 124–129. o.) Lásd még Simion: *Dictatul...* 297–301. o. Manolescu csak vázlatosan ismerteti kettejük vitáját. (Manolescu: i. m. 160–161. o.)
174. Pop: *Bătălia...* 128–129. o. és Manolescu: i. m. 161. o. Vö. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 98–99. sz. iratok.
175. *DIMK*, V. kötet, 317. sz. irat. Hory 21. számjeltáviratát közli Pritz Pál is. (Lásd Hory: i. m. 43. sz. jegyzet, 476–477. o.). Vö. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 101. sz. irat.
176. Pop: *Bătălia...* 129–130. o.
177. Uo. 132. o., továbbá Simion: *Dictatul...* 302. és 306. o.
178. Hory: i. m. 43. sz. jegyzet, 477. o. és Pop: *Bătălia...* 130. o.
179. Hory: i. m. 341. o., Pop: *Bătălia...* 131., valamint Manolescu: i. m. 161–162. o.
180. Hory: i. m. 341. o.
181. Pop: *Bătălia...* 134. o.
182. Uo. 135. o.
183. Macartney: i. m. 175a. jegyzet, 262. o.
184. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 285–286. o.
185. Manolescu: i. m. 160–161. o.
186. Uo. 162. o.
187. Lásd Pritz Pál 17. és 43. sz. jegyzeteit in Hory: i. m. 472–473. és 476–477. o.
188. Uo. 476. o.